

Die uw jeugd vernieuwt
als die van een arend...

De Reformatie

WEEKBLAD TOT ONTWIKKELING VAN HET GEREFORMEERDE LEVEN

VRIJMAKING 1944

ALS EEN REGENBOOG IN DE NACHT.. ..!

Laat op een door-de-weekse-avond in het najaar van 1947 fietst de jonge dominee tijdens een druilerige regen over de nog altijd slecht geplaveide weg van Middelburg naar Vrouwenpolder door een doods landschap. Een hoofd vol zorgen. Terug van het ziekenhuis waar z'n vrouw hun kind ter wereld had gebracht. Maar de baby overleed nog dezelfde dag. Begrafenis voorbereiden. Van je eigen kind.

In de gemeente is nóg een baby geboren. Gewoon thuis. En alles is goed. Zondag zal het gedoopt worden. Door hem die dan net de begrafenis van z'n eigen kind achter de rug heeft Gods wegen zijn ondoorgroendelijk.

Waar is je troost, je houvast? Bij wie?

Opeens scheuren de donkere wolken uit elkaar. De heldere maan! En... een regenboog. Bij nacht! Wonderlijk. Het teken van Gods trouw – zelfs in de nacht te zien. Voor jou? Voor anderen evengoed!

En opeens weet je weer zeker dat God alle dingen doet meewerken ten goede voor hen die Hem liefhebben. Opeens besef je weer dat Gods Verbond en Woorden het fundament van je leven vormen. En dat je dát mag doorgeven aan je vrouw, aan je gemeente. Ook als er zondag gedoopt moet worden. luist dan.

Als een regenboog in de nacht...!

J.J. Arnold i H. Veldman

Vrijgemaakt – naar psalm 124?

H. Geertsma

Hoe ik vrij raakte

W. Nieboer

K. Schilder in Westerwijtwerd

H. Veldman

Een vrijmaking in de Betuwe

Jac. van der Kolk

Voorlichting uit Voorburg

B. van der Ros

Vrijmaking in Helpman (1944)

R.H. Brenner

'Denk aan 't vaderlijk meêdogen. HEER, waarop ik biddend pleit'

L.G.J. Bloemink-Rehwinkel/H. Veldman

Ridderbos' halve tekening van de Vrijmaking

H. Veldman

Dit themanummer over de Vrijmaking is geredigeerd door

H. Veldman

Twee keer de Vrijmaking

We spraken met de 78-jarige ds. J.J. Amold in Amersfoort. Nu emeritus-predikant met een zwakker **wordende** gezondheid: 'Preken, ook schrijven, gaat niet meer, de dokter verbiedt het me trouwens'. Maar nog haarscherp weet hij zich de dingen te herinneren als we met hem doorpraten over 50 jaar Vrijmaking. De kerkeraadsvergaderingen in Vrouwenpolder en eerder al in Zuidhorn, waar hij hulpprediker-ouderling was. In beide plaatsen kwam het tot een wettig kerkeraadsbesluit om tot Vrijmaking over te gaan. Met volle instemming van voorganger Amold die niet vastgezet wilde worden door synodebeslissingen die in strijd waren met Gods Woord. Een dominee die in 1945 twee keer de Vrijmaking meemaakte. Een uniek feit. Maar hij houdt er niet van zelf in de schijnwerper te staan. De kerk en haar leven staat bij hem voorop. Anders gezegd: het verlossingswerk van God in deze wereld. Bewaard in de Vrijmaking.

Een dominee die in 1945 twee keer de Vrijmaking meemaakte

Vrijmaking: stond niet de betrouwbaarheid van Gods Verbond en Woorden centraal?

Vrijmaking: werd het niet een regenboog bij maanlicht?

Wist u vanaf het begin hoe u de kerkelijke strijd van 1942/44 moest beoordelen?

Kijk, ik was toen hulpprediker in Zuidhorn, dat was vanaf september 1943. Ja, de mensen noemden me daar wel ge-

KERNREDACTIE:

PROF. DR. M. TE VELDE, DRS. G.J. VAN MIDDELKOOP.

OVERIGE REDACTIELEDEN

DRS. R. TER BEEK, DRS. B. BOS, DRS. A.L.Th. DE BRUIJNE, DRS. B. LUITEN, PROF. DR. C.J. DE RIJTER, DRS. H. VELDMAN.

MEDEWERKERS:

J.J.D. BAAS, DRS. C.J. HAAK, J.M. DE JONG, DRS. J. SMELIK

REDACTIE-ASSISTENT

W. t. M. GRAAFF, Wortmanstraat 138.8265 AG Kampen. Tel. (05202) 31201.

Alle stukken bestemd voor de Redactie aan:

De Reformatie, Postbus 24.8260 AA te Kampen

ADMINISTRATIE/ADVERTENTIES:

Uitgeverij Oosterbaan & Le Cointre B.V., Postrekening 406040 t.n.v., De Reformatie, Goes, Postbus 25.4460 AA Goes. Tel. (01100) 15591.

ABONNEMENT:

f 85.75 per jaar; f 46.25 per halfjaar: studenten f 70.25 per jaar (binnenland) Buitenland. f 144.50 per jaar (zeepost).

Een abonnement kan per maand ingaan, maar slechts beëindigd worden uiterlijk twee maanden voor het verstrijken van de betalingstermijn (opzegging van jaarabonnement vóór 1 november, van een halfjaarabonnement vóór 1 juni).

Losse nummers f 1.95 (excl. porto).

De Reformatie is op cassette verkrijgbaar bij de Stichting Bralectah. Tel. (05210) 15946.

ADVERTENTIES

Prijs: f 0,63 per mm. Contracttarief op aanvraag.

Zonder schriftelijke toestemming van de uitgever is het niet toegestaan artikelen uit dit blad over te nemen.

ISSN 0165-5191

normis H

woon 'dominee', maar ik diende de kerk ambtelijk als ouderling. Ik assisteerde de enige predikant van deze ruim 1000 leden tellende gemeente met catechisatie, huisbezoek en het spreken van een 'stichtelijk woord'. Ik kreeg daarvoor een 'traktement' van f 125,- per maand. Maar toen de moeilijkheden toenamen, vroeg ik de kerkeraad verlof om me te bezinnen. Ik zat vast. Ik kon en mocht niet doen wat synode en classis van mij eisten. Ik heb mij toen afgevraagd of ik mijn werk kon voortzetten en of ik straks de pastorie in zou kunnen gaan. Of zou ik toch de binding aan de nieuwe leer kunnen aanvaarden? De kerkeraad wilde het verlof wel voor de tijd van zes weken verlenen, maar dan werd mijn maandelijks toelage gehalveerd. Gelukkig dat de mensen op mijn kostadres toen zeiden dat dan ze geen kostgeld van me wilden ontvangen. Prachtig toch. En dat in oorlogstijd! Een heel eenvoudig **kinderloos** echtpaar. Geweldigen in Gods rijk.

je durfde niet te doen wat synodaal geëist werd.

Maar ja, de kerkelijke moeilijkheden waren groot. En je was jong. Je wist niet altijd door alle geschrijf heen te zien. Maar één ding wist je wel: je moest gehoorzaam zijn. De HERE op zijn Woord geloven. Je **durfde** niet te doen wat synodaal geëist werd. Eerbied voor God verhinderde dat. De vroomheid van kerkleden en ouderlingen hield je mee overeind. Wat de gevolgen zouden zijn wist je niet. Zo was het in Zuidhorn.

Dat heb ik later ook heel sterk beleefd in Vrouwenpolder, waar ik in 1945 predikant werd.

Kwam de Vrijmaking in die twee gemeenten ongeveer op dezelfde manier tot stand?

Nee, in Zuidhorn merkte je vrij sterk de nawerking van A en B, van de Afscheiden en Dolerende traditie. Hoewel deze gemeente eigenlijk uit de Afscheiding voortgekomen is, werkten er na verloop van tijd ook krachten van de Dolerenden. Zonder dat nu te overdrijven kunnen we wel stellen dat enkele mensen uit B een soort culturele bovenlaag vormden; sommige onderwijzers waren nogal Kuyperiaans ingesteld. Uit deze groep kwamen vooral de voorstanders van de synodebesluiten naar voren (ondanks het synodocratische kerkrecht). Mensen van oud-A waren wel op hun hoede. Maar je wist niet hoe het allemaal zou lopen.

In Vrouwenpolder had je te maken met een typische Doleantie-gemeente.

In Vrouwenpolder had je te maken met een typische Doleantie-gemeente. Die had zich in 1887 'vrijgemaakt' van de Hervormde Kerk. Maar er was ook veel mystiek. Gelukkig heeft ds. J.W. Tunderman (die later naar Helpman

is gegaan en in de oorlog is omgebracht) de mystieke geest bestreden. De Zeeuwen zeiden vaak: Hij heeft die geest tot buigen gebracht. Tunderman preekte met grote kracht de vastheid van Gods Woord en van Gods beloften. Na hem kwam ds. J.J. de Vries die in dezelfde lijn heeft doorgewerkt. De leringen over 'veronderstelde wedergeboorte' kreeg deze gemeente niet te horen. Dat heeft er mee voor gezorgd dat in ieder geval de meerderheid van de kerkeraad kritisch stond tegenover de synode. Ook op het punt van het kerkrecht.

Heeft prof. Schilder deze gemeenten ook beïnvloed? De Vrijmaking wordt vaak voorgesteld als een Schilder-beweging...

Wel, het mag gek klinken, maar juist deze twee gemeenten kenden Schilder nauwelijks. Hij heeft er zelf nooit persoonlijk voorlichting gegeven. Pas na de Vrijmaking van Vrouwenpolder kwam hij naar Zeeland om er voorlichting te geven. Schilder logeerde toen bij zijn vrienden, de familie Olthoff te Middelburg. Daar ontstond het boek *Bezet Bezit*, het boek met al zijn Reformatie-artikelen uit de eerste maanden van de oorlog. Trouwens, Schilder had eerst een andere titel voor dat boek op het oog: *Trouw!* Hij zei zelf: 'Maar met uitroepeteken!' Van een Schilder-beweging was geen sprake. In geen van de twee gemeentes waren Schilderianen. Er was Geestesleven.

Hoe kwam u tot Vrijmaking?

Toen in 1944 ds. W.J. van Otterlo moest onderduiken stond de kerkeraad van Zuidhorn er met zijn hulpprediker 'alleen' voor. Twee synode-gezinde ambtsdragers hebben me toen dringend geadviseerd om – gezien de komende moeilijkheden – te vertrekken uit Zuidhorn. Ik had toen al een beroep naar Vrouwenpolder aangenomen – alleen daar kon je kort daarna al niet meer komen. Zuid-Nederland was bevrijd, het noorden nog niet. De twee Zuidhorer ambtsdragers zeiden nota bene: 'We maken ons hier vrij en we kunnen je geen zekerheid bieden over de toekomst; het wordt heel moeilijk'. Maar juist deze twee broeders voegden mij, kort daarna, op de beslissende kerkeraadsvergadering toe: 'U hebt te veel invloed in de kerkeraad'. Ik meende toen, *terwille* van de zaak, de kerkeraad te moeten verlaten. Maar toen ik aanstalten maakte om dit te doen stond een andere broeder op, die zei: 'U gaat niet weg. U bent hier geroepen'. En hij blokkeerde de deur. Ik moest het vervolg van de bewogen vergadering wel meemaken. Ik mocht het ook, zei ik achteraf. Een onervaren hulpprediker tussen sterk overtuigde kerkeraadsleden. Wel heeft een van de twee bovengenoemde ambtsdragers mij nog in een kwaad daglicht gesteld bij de ondergedoken ds. Van Otterlo. Die heeft mij later ook verwijten gemaakt. Maar hij heeft zich aan het kerkeraadsbesluit tot Vrijmaking (18 januari 1945) geconformeerd. Kerkeraadsleden die blijmoedig hun plaats en taak kennen, zijn ook mijn behoud geweest.

U hebt nog een tweede Vrijmaking meegemaakt.

Ja, direct na de bevrijding ben ik contact gaan zoeken met de kerk van Vrouwenpolder. De postbestelling liep nog wat krakkemikkig; er was geen treinverkeertussen Noord en Zuid. Daarom heb ik op een zeker moment mijn brief voor Vrouwenpolder meegegeven aan de R.K. pastoor van Zuidhorn, die op bezoek ging in Brabant. En via het Militair Gezag daar is de brief uiteindelijk veilig op de plaats van bestemming angekommen. Ik heb in die brief mijn vrijmaking en de motieven daartoe meegedeeld en de kerkeraad opgeroepen tot vrijmaking. De kerkeraad besloot aanvankelijk nog geen uitspraak te doen. De toestand was moeilijk: Walcheren onder water, de gemeente gedeeltelijk verstrooid. Maar intussen gebeurde er iets anders. De synodocratie greep in om de Vrijmaking in Zeeland te voorkomen! Dr. N.J. Hommes, predikant te Middelburg, constateerde in de Zeeuwse *Kerkbode* dat de beroepen predikant van Vrouwenpolder het kerkverband verbroken had en dus niet meer begeerde dienaar des Woords te zijn in de Gereformeerde Kerken. Het beroep door Vrouwenpolder uitgebracht zou daarmee zijn geannuleerd. De kerk van Vrouwenpolder moest daarom maar spoedig overgaan tot het beroepingswerk.

Toen moest de kerkeraad wel handelen. Hij vroeg mij zo spoedig mogelijk over te komen. Onder leiding van de consulent, de 30-jarige ds. J.M. Bloemkolk van het naburige *Gapinge*, hield de kerkeraad toen drie avonden achter elkaar beslissende vergaderingen. Op de tweede vergadering deelde de consulent tot verbazing van de kerkeraad mee, dat hij de kerkvisitatoren voor die avond had uitgenodigd. Meteen traden dezen binnen. Het waren drie mannen die achter de synode stonden. Ds. M. Vreugdenhil uit Meliskerke (primus kerkvisitator) die voor bezwaard doorging was niet uitgenodigd. Tekenend!

Die visitatoren hebben hun doel niet bereikt. En dat was te danken aan het inzicht van een 'gewone' ouderling, br. Geerse. Die zei: Hier vergadert de kerkeraad. Die zal beslissen over het beroep van cand. Arnold. We willen hoogstens uw advies, maar we beslissen zelf. Die avond kwam het nog niet tot afronding.

Toen kwam de 21e juni 1945. Weer *kerkeraadsvergadering*. Vooraf wensten ds. Bloemkolk met mij te spreken. Mijn standpunt over de synode-besluiten was mis in zijn ogen. Maar toen bleek me dat ds. Bloemkolk geen kennis had genomen van Toelichting en Praeadvies. Het was overigens geen bitter gesprek. Maar wel is één ding in m'n geheugen blijven hangen. Toen 's avonds de kerkeraad weer vergaderde en ik ook was uitgenodigd om nog eens in confrontatie met ds. Bloemkolk mijn standpunt te verdedigen, kregen we het over *geloofstwijfel*; natuurlijk naar aanleiding van de veronderstelde wedergeboorte. Bloemkolk zei toen: 'Twijfel is een kenmerk van het ware geloof'. Nou, daar moest je in Vrouwenpolder niet mee aankomen. Daar had ds. Tunderman wel wat anders geleerd.

Intussen had ik een Acte van Vrijmaking opgesteld, naar analogie van die te Zuidhorn. Ouderling Duvekot wilde die nu direct wel indienen. Ik mocht weer eens niet bij de

vergadering aanwezig zijn. En toen liep het bijna mis. Want toen ik – wachtend in een voorvertrek – binnengeroepen werd, deelde de praeses mee: Broeder Amold, er is het volgende gebeurd: br. Geerse heeft zich vrijgemaakt, br. Duvekot heeft zich vrijgemaakt, br. Melse, br. Wondergem, br. Van den Broeke en br. Louwerse heeft zich vrijgemaakt. Ik schrok. Ik zei: 'Wat is dat, br. praeses, hebben zich hier broeders vrijgemaakt? Wat is hier gebeurd?' Blijkbaar hadden de broeders zich, op een vraag van de praeses, vrijgemaakt; maar had de kerkeraad de gemeente niet vrijgemaakt! De vrijgemaakte broeders waren dan geen lid van de kerkeraad meer, met alle gevolgen van dien.

Ik zie het als een bewijs van Gods voorzienigheid dat ik toen de tactiek door had. Niet voor niets had ik al een vrijmaking meegemaakt en ik wist van tactische zetten van de synode-gezinden. Ik zie het nog allemaal scherp voor me, daar in de consistorie van Vrouwenpolder. De broeders begrepen waar hun fout zat. De praeses had dit uitgelokt. Maar er was nog steeds geen kerkeraadsbesluit genomen! Daarom trachtten ze hun fout te herstellen. Ze spraken van een misverstand tussen de praeses en hen. Vervolgens werd toen de Acte van Vrijmaking voorgelezen en zonder bespreking (!) in stemming gebracht. Uitslag: 6 voor, 1 tegen en 1 die nog wilde nadenken. Op dat moment constateerde ds. Bloemkolk dat de twee synode-gezinde broeders de kerkeraad vormden! Waarop ik reageerde: Maar heeft de kerkeraad geen wettig besluit genomen? Zeker. Van de twee die niet met het kerkeraadsbesluit hadden ingestemd, conformeerde de één zich niet, terwijl de ander zich nog wilde bezinnen. De laatste deelde de volgende dag schriftelijk mee, dat hij zich aan het gisteren genomen kerkeraadsbesluit kon conformeren. En dat document is van wezenlijk belang geweest toen er gerechtelijke uitspraken gedaan moesten worden over de kerkelijke goederen. Dat was in 1950. En de kerk van Vrouwenpolder heeft haar bezittingen mogen behouden.

Over felheid gesproken. Men verwijt vrijgemaakten wel eens felheid, en ik zal ook niet ontkennen dat dit bij ons is voorgekomen, maar moet u eens lezen wat een toenmalige Middelburgse predikant op 17 nov. 1950 schreef in de *Zeeuwse kerkbode*. Dat was nadat we onze kerkelijke goederen hadden behouden. *'Er zijn in Vrouwenpolder allerlei duistere dingen gebeurd. Er wordt een kandidaat beroepen, die zich op z'n eentje tussen zijn beroep en zijn ambtsaanvaarding "vrijmaakt" van de Geref. Kerken. Alsof er niets gebeurd is laat deze man zich in het ambt bevestigen, hoewel deze niet gereformeerde predikant nooit en te nimmer door de ongedeelde kerk van Vrouwenpolder beroepen of begeerd zou zijn. Dat dit toch kon, kwam omdat er in Vrouwenpolder wel enige lieden bereid waren, deze kandidaat op z'n slingerpaden te volgen, en hoewel niet meer gereformeerd, niettemin als predikant te aanvaarden.'* En zo ging het nog een poosje door.

Kritiek op K. Schilder

Ds. Amold is een leerling van prof. Schilder. In de jaren '30 werd hij student aan Theologische School in Kampen. Een tijd van bloei voor de Academie.

Hoe typeert u vandaag de door sommige jongeren geuite kritiek op K. Schilder? Zijn er radicalisering en bij KS aan te wijzen?

Ik vind veel van de kritiek een a-historisch karakter hebben. Men vergeet maar al te gauw in welke context Schilder werkte. Hij bestreed bijv. Karl Barth en de doorbraak. Scherp en fel. Radicaal? Zeker, het was bij hem 'Alles of niets'. Maar is dat een foute radicaliteit? Het ging daarbij over genade en over het eeuwige leven. Schilder was bezig met de dagorde en dagorder van God in deze wereld. En hij bestreed wat met het Woord van God in strijd kwam. Zo had hij zich ook voorgenomen om t.z.t. de Wijsbegeerte der Wetsidee op een aantal onderdelen te bestrijden. Maar hij achtte het toen niet de juiste tijd daarvoor. Hij meende de kerken nu met andere strijd te moeten dienen: het grotere gevecht tegen het Barthianisme.

Schilder zei tegen ons als studenten meer dan eens: 'Ik moet vandaag op A. Kuyper kritiek oefenen, u moet het later op mij doen!'

Maar, zo zeg ik er vandaag bij: Laat men het dan doen in confessionele verbondenheid, in kritische sympathie.

Kritiek op Schilder? Laat ik u zeggen: Schilder zei tegen ons als studenten meer dan eens: 'Ik moet vandaag op A. Kuyper kritiek oefenen, u moet het later op mij doen!' Maar, zo zeg ik er vandaag bij: Laat men het dan doen in confessionele verbondenheid, in **kritische** sympathie.

K. Schilder werd door de synode vastgezet. Wij als (toekomstige) ambtsdragers ook. Geen van ons had toen al een idee om zich vrij te maken. Ds. D. van Dijk zei op een somber moment: 'Dan maar **kippenboer** worden'. Wij hebben de kerkscheuring niet gezocht. Zelf heb ik in die bezinningstijd in Zuidhorn ook wel eens gedacht dat ik het allemaal niet aankon. Maar dan gebeurt er zoveel onverwachts. We gingen toch verder. Het kon niet anders. Het ging ten diepste om de betrouwbaarheid van God, van Zijn Woord. Je moest kiezen! Kiezen tegen de religieuze twijfel. Daar werd in de voorlichting veel nadruk op gelegd. Kijk, deze pamfletten van de predikanten R.H. Bremmer (*Om het Vaste Woord*), P. Deddens (*Blijf in de kerk*) en P.K. Keizer (*Verterende onzekerheid*) laten dat duidelijk zien.

Welke gevoelens waren bij u het sterkst in die tijd?

Echt, ondanks alle menselijke zonde en zwakte overheerste bij ons toch de blijdschap. Vrijgemaakt zijn was en is een zaak om dankbaar voor te zijn. Dat neemt niet weg dat we ook veel verdriet hebben (gehad) over al die men-

sen die 'verdwenen'. Die nu aan de **bijbelkritiek** zijn overgeleverd en er nauwelijks meer verweer tegen hebben. Maar de Vrijmaking heeft er toch ook weer voor gezorgd dat later de 'verontrusten' een kerk konden vinden waar ze in het gereformeerdespoor verder konden.

Verontruste mensen hebben vaak eerst de gevolgen, de verschijnselen van de kerkontbindende Schriftkritiek ondervonden en niet direct gelet op de oorzaken. Voordat men die in het vizier kreeg, was voor velen de weg naar de vrijgemaakte kerk duidelijk. Als de Vrijmaking er niet geweest was, dan zag het er in Nederland erg zwart uit. Maar dank zij Gods genade is er hoop.

Iemand vroeg me eens: Dominee, als u vandaag nog eens weer zou moeten beginnen, zou u dan ook predikant willen worden? Hoe zo?, vroeg ik. Wel, predikanten, ook studenten hebben het niet gemakkelijk. Ik antwoordde: 'Als dominee krijg je veel meer dan je geeft. Om niet over uitgepraat te raken! Al zijn er veel moeiten – ook vroeger had je veel problemen die je als pastor vaak alleen maar moest helpen oplossen! – Gods genade en wonderlijke zegeningen zijn er altijd. Spiritualiteit hè!, je ziet het, je hebt het; je praat er niet over.

Scholen kerk

Ds. Arnold, u bent ook heel wat jaren bij het gereformeerd onderwijs in Amersfoort werkzaam geweest. Zag u dat als roeping?

Het was nodig. Er was eerst wel een beetje amateuristisch gewerkt aan de 'godsdienstvakken'. Logisch in de **opbouw**fase van het gereformeerd voortgezet onderwijs. Ik werd er bij betrokken en heb verscheidene jaren met veel plezier lesgegeven. Ook betekende mijn werk op school nogal wat voor mijn preken en andere herderlijke werk. Het omgekeerde was ook waar. In een klas of groep kan een enkele knaap soms algemene **onrust** en onhandelbaarheid brengen. Ik heb wel eens zo'n negatieve figuur thuis opgezocht. En met hem (niet prekerig) doorgepraat. De pastor? Och, een beetje pastoraat waar elke docent zich wel schuldig aan mag maken. Verrassend te horen hoe **sommigen** zich dat vandaag nog met dankbaarheid herinneren.

Ja, op de Amersfoortse school hadden we ook een 'evolutie-clubje'; we probeerden een gereformeerd standpunt te formuleren op de vragen van de moderne wetenschap. Biologen, historici, theologen. Dat was een mooie tijd.

Modernisering in de kerk

Vindt u de taalkundige vernieuwing van het gereformeerd kerkboek geslaagd?

Waar ik – qua **taalgebruik** – heel blij mee ben is het korte Avondmaalsformulier. Heel veel andere onderdelen van het kerkboek zijn helaas niet veel meer dan restauratie. Eigenlijk maar wat zielig als je nagaat over welke capaciteiten we in onze kerken beschikken. Ik ben een voorstander van een integrale herziening van ons kerkboek.

Onnodig zijn we op een liturgisch eilandje terechtgekomen.

En wat de psalmen betreft hadden we nog meer gebruik moeten maken van het Liedboek voor de kerken. Onnodig zijn we op een liturgisch eilandje terechtgekomen. Ondanks de toenmalige inbreng van iemand als prof. H.J. Schilder.

Ook het huwelijksformulier is niet in alles even duidelijk. Bijvoorbeeld over de onderdanigheid van de vrouw.

Uiteindelijk is 'vertalen' naar modern-Nederlands niet maar een kwestie van wat woordjes, maar van het totale **woord-** en zinsgebruik. Er treedt nu eenmaal een onstuitbare wijziging in het totale taalkleed op. En daar moeten we zowel wat betreft de Bijbel als de liturgische zaken heel goed rekening mee houden. Anders creëer je onnodig een afstand tot de jonge gelovigen. De Statenbijbel was in zijn tijd een heel moderne bijbel. Hij sprak de taal van die tijd. En daaraan moeten we consequent aan vasthouden. Bijbel en confessie en alle andere kerkelijke teksten in de taal van vandaag! De belijdenis van de kerk moet niet worden 'de belijdenis der vaders'.

Wat is uw mening over de toenemende pluriformiteit binnen de Gereformeerde Kerken?

Laat ik daar heel duidelijk over zijn. Die pluriformiteit kan er zijn en die moet er zijn! In de kerk is veel mogelijk. Alleen moeten we de eenheid van het echte geloof bewaren. Een van de moeiten van vandaag bestaat hierin, dat we bij afwijking van de belijdenis en bij bestrijding ervan geen gravamen (bezwaarschrift) ingediend **krijgen**. Dat kan wijzen op een neiging tot individualisme; en daarmee invloed van de geest van de tijd! Het kan ook zijn dat we meer democratisch dan christocratisch in de kerk zijn gaan denken. De ware Dominocratie maakt plaats voor seculier denken! Individualisme breekt met de rijkdom van het Verbond.

Weet u, het Verbond spreekt van geslachten. We verstaan daaronder meestal de ouders met hun kinderen, dus de volgende geslachten. Maar wat is het huidige geslacht? Daar horen ook de grootouders bij, maar evengoed de vrijgezellen in de kerk. We zijn samen lid van de gemeenschap van Christus. Waarom zijn kinderloze mensen – getrouwd of ongetrouwd – geen lid van de schoolvereniging? We zijn toch als tegenwoordig geslacht samen verantwoordelijk?!

God heeft met Adam niet de mens, maar de mensheid geschapen. De zonde is erin doorgebroken en dat leidde tot individualisme; in Christus komt er herstel, namelijk van de ware gemeenschap. Zo is de kerk de ware gemeenschap, waarin ieder op Christus en daarom ook op elkaar betrokken zijn.

Gereformeerd eenheidsstreven

Hoe beziet u de relatie met de Christelijke Gereformeerde

Kerken? Zit er voldoende schot in de samensprekingen voor eenheid?

Kijk, je hebt daar verschillende richtingen. Onder hen zijn grotere verschillen onderling dan de verschillen die officieel geconstateerd worden tussen hen en ons. In één plaats heb je soms twee kerken tegenover elkaar. Soms gaan leden de kerk in eigen plaats voorbij om elders lid te zijn.

Dat is een groot gevaar, de groepsvorming.

Dat is een groot gevaar, de groepsvorming. Daar zit een stuk eigenwilligheid in, subjectivisme. En dat is altijd een enorme dwarsligger op weg naar kerkelijke eenheid.

Maar wat kunnen we ook veel goede gereformeerde Mannen horen uit de Christelijke Gereformeerde Kerken. 'Apeldoorn' geeft ons veel. Het is geen wonder dat we toch ook weer over en weer elkaar zoeken!

En de Nederlands Gereformeerde Kerken dan?

Ja, daar heb je ook veel subjectivisme en **independentisme**, vooral inzake de kerkorde. Men kan zijn eigen gang gaan. Je woont bijv. in Baarn en je bent lid in Amersfoort. En omgekeerd. En vooral: men kan daar ongehinderd belijdenisuitspraken 'niet-fundamentele waarheden' noemen en deze bestrijden. Ik denk ook dat daar veel mensen zitten die hetzelfde geloven als wij, maar die op punten misleid zijn.

Zou u vandaag de syn. Gereformeerde Kerken nog willen oproepen tot Vrijmaking?

Nee, dat kan niet meer. Dat heeft geen zin. Die oproep komt niet meer over. Daarvoor zijn de wegen te ver uit elkaar gegaan. Twee dingen: a) de synodale kerken van nu zijn de kerken van vóór 1944 niet meer; ze lijken er niet meer op; b) veel leden uit die kerken zijn helemaal vervreemd van het **gereformeerde** denken en het gereformeerde leven. We begrijpen elkaar niet meer. Want wat geloven we over genade, over verzoening, over de kerk? Eerst moet er zoveel worden uitgelegd. En dan zit je met het probleem dat ze daar zeggen: 'Ja, dat zegt Paulus nu wel, maar dat was voor die tijd bestemd; dat gold in die en die context'. We verstaan elkaar niet meer.

Zijn er volgens u vandaag ook typisch vrijgemaakte trekken in onze samenleving aan te wijzen?

Typisch vrijgemaakt, ja er bestaan natuurlijk allerlei karikaturen. De vijand strooit er lustig op los. Dat begon al met een karikatuur van de Vrijmaking. Een **professoren-ruzie**, een Schilder-zaakje, enz.

Ik denk dat veel wat men vandaag 'typisch vrijgemaakt' noemt eigenlijk 'gewoon gereformeerd' is. Men **zegt**: zes kinderen (of meer) dat is 'typisch vrijgemaakt'; je kinderen meenemen ('meesleuren') naar de kerk idem dito, twee keer per zondag naar de kerk, al net zo 'gewoon ge-

reformeed' dus. Het wordt ook 'typisch vrijgemaakt' genoemd als je spreekt over verbondsonderwijs, **verbondszegen** en verbondswraak, over de realiteit van werkende engelen en duivelen – ik noem maar iets.

Men zegt wel eens dat studenten niet willen, niet kunnen luisteren. Mijn ervaringen zijn heel anders. Met **al** hun kritisch vermogen luisteren ze goed.

Hoe ervaart u kritieken uit de kring van gereformeerde studenten?

Men zegt wel eens dat studenten niet willen, niet kunnen luisteren. Mijn ervaringen zijn heel anders. Met **al** hun **kritisch** vermogen luisteren ze goed. Als je maar met goede argumenten aankomt. Daarvoor zijn ze best ontvanke-lijk. Het is verkwikkend om dat mee te maken. Ze staan best open voor Schriftuurlijk bepaalde argumenten. Ze vragen erom. We moeten niet op prikkelende journalistieke verslagen af gaan. We moeten hen ook niet hinderen door ze een elitaire positie op te dringen. Ze hebben hun eigen geestelijke strijd. Maar ze zijn wel aangewezen op hun niet-academisch gevormde wijkouderling. En de laatste is op hen aangewezen en kan ook veel: als de Heilige Geest maar wordt erkend.

Gereformeerde spiritualiteit

Ten diepste gaat het ons om echte geloofsbeleving. Leven uit het geloof. Dat is niet: lesjes leren, braaf kunnen reproduceren, maar: persoonlijk geloven, daaruit leven. Dát is het werk van de Heilige Geest. Zo moeten we ook de 'doorgaande reformatie' zien als een vrucht van de Geest. Je komt verder, door de Geest. Je ziet meer en meer dat je God mag dienen in alle aspecten van het leven. Dat is vooruitgang, geestelijke winst.

Daarvoor is nodig dat we luisteren naar de Stem van Gods Geest. Wel, in de kerk wordt geluisterd, daar word je – als het goed is – geraakt! En dat moeten we niet subjectivistisch opvatten; de één wel, de ander niet. Maar daar wordt de gemeenschap van gelovigen hoofd voor hoofd aangesproken op haar dure verantwoordelijkheid. Om kerk te blijven!

Dominees bemoedigen

In de kerk moet je goed kunnen omgaan met kritiek. Nu zijn we uit onszelf vaak erg **kritisch**. Dat kan demotiverend werken. Het is heel belangrijk dat gemeenteleden hun predikant **kritisch** beluisteren. Ze hebben daarvoor een maatstaf: de Heilige Schrift. En een schitterend hulpmiddel: de Drie Formulieren van Eenheid. Maar dan ook de bemoediging niet uit het oog verliezen. Dat hoort toch bij een levende kerkgemeenschap! Ook na 50 jaar Vrijmaking.

J.J. Arnold/H. Veldman
21 juli 1994

VRIJGEMAAKT – NAAR PSALM 124?

'De strik is gebroken, en wij zijn ontkomen!'
(Psalm 124 : 7b)

Psalm 124 en de Vrijmaking: de verbinding is bekend. Hoe vaak is dit lied niet gezongen in en na 1944. Men heeft er zelfs de naam 'vrijmakingspsalm' aan gegeven.

'De strik brak los en wij zijn vrij geraakt'. Met die woorden typeerden we wat er in die tijd gebeurde. Van 'vrij *geraakt*' naar 'vrij-gemaakt' is ook maar een kleine stap. En het is toch een correcte stap? Wanneer de kerk vrij *raakt*, dan is het de Here die haar vrij *maakt*.

Alleen: de vrijmaking waar David op doelde is niet de Vrijmaking van 1944. Is de verbinding toch niet te snel gelegd? Er is geprotesteerd tegen dit gebruik van de psalm. Er zijn vragen gesteld. Steek je de Vrijmaking zo niet teveel in de hoogte? Steek je de vrijgemaakte kerk zo niet teveel in de hoogte? En: wat denk je van de vergelijking van de 'synodalen' met de vijanden waar het in deze psalm over gaat? Bestonden de generale synoden van die tijd uit goddeloze mensen? Waren zij er op uit K. Schilder en anderen levend te verslinden (vers 3)? Wij zijn vrijgemaakt naar artikel 31 K.O. Maar mogen wij ook zeggen dat we vrijgemaakt zijn naar Psalm 124? Zingen we dan niet een aantal tonen te hoog?

Laat het duidelijk zijn dat wij geen is-gelijk-teken zetten tussen Davids tijd en de vrijmakingstijd. Tussen Israëls vijanden én bindende en schorsende synoden.

Wij zien wel dat de kerk in haar geschiedenis telkens weer bedreigd wordt. Er liggen steeds weer strikken op haar weg. Niet altijd op dezelfde manier. Niet altijd gelegd door mensen. Niet altijd gelegd door dezelfde soort mensen. Niet altijd zitten er slechte bedoelingen achter. Vaak speelt verblinding een rol. Wel zit er altijd dezelfde

vijand achter. De vijand die het bedreigen van de kerk tot zijn levenswerk heeft gemaakt.

Maar wij komen in de kerkgeschiedenis ook de Heer van de kerk tegen. De Zoon van God, die van het *verlossen* van de kerk zijn levenswerk heeft gemaakt. Hij deed dat werk al in de situaties waar Psalm 124 over spreekt. Later werd Hij *mens* om zijn *grote* bevrijdingsactie uit te voeren. En ook na zijn hemelvaart heeft Hij strikken gebroken, dreigingen afgewend. We hebben het dan niet steeds over dezelfde dingen. We zetten geen is-gelijk-teken tussen Golgotha en Den Haag-1944. We zien wel dezelfde Bevrijder van de kerk aan het werk.

Wij steken geen vrijgemaakte kerk in de hoogte. Wie dat wil doen kan Psalm 124 niet meezingen – of het worden holle klanken. Deze psalm steekt geen kerk, geen Israël, geen mensen in de hoogte. Deze psalm verhoogt de *God* van Israël. Want: ware het niet de Here die met ons was...

De strik waar deze psalm over spreekt is het *klapnet* waarin een vogel gevangen werd. Een machteloze vogel die kan fladderen wat hij wil, maar het net niet stuk *krijgt*. En ook: een vogel die zich *zelf* naar het *klapnet* toe liet lokken, door het lokaas van de vogelvanger. Die vogel kun je dat niet aanrekenen. Maar zodra je het beeld op mensen gaat toepassen is er sprake van schuld. Door eigen schuld raakte Israël in de stnk van de vijanden. Vaak lieten ze zich lokken door de hulp die ze van hen dachten te kunnen *krijgen*. En dan waren ze als een machteloos rondfladderende vogel. En vaak ontkwamen ze ternauwernood. Door een wonder van de Here.

Wij zetten geen is-gelijk-teken. Maar ook in de (voor-)geschiedenis van de Vrijmaking is niemand zonder schuld geweest. En uit onszelf hadden we geen van alien de stnk en de dreiging gezien. Laat staan dat we er aan ontkomen waren. Ware het niet de Here... Zó weten we ons vrijgemaakt naar Psalm 124. Wij prijzen de God van Israël.

De weg van de kerk gaat verder. En strikken liggen er telkens weer. De vijand is na de Vrijmaking niet werkeloos geworden. Maar onze Bevrijder ook niet. Wie zouden we zijn zonder Hem?

Laten we dan ook bidden om zijn hulp. Zodat we de strikken *zien*. En er niet in verstrikt raken. Het gaat niet alleen om een verkeerde leer en een verkeerd kerkrecht. Het gaat om *zoveel* zonden die onze vrijheid bedreigen.

Wanneer kan een vrij-gemaakte kerk, wanneer kunnen haar leden met recht Psalm 124 blijven zingen? Wanneer het evangelie van Christus de harten vervult. Want: 'wanneer de Zoon u vrijgemaakt heeft zult u werkelijk vrij zijn' (Joh. 8 : 36).

H. Geertsma

De schrijver is gereformeerd predikant te Zuidhorn

124 *Geprezen zij Israëls Redder* Een bedevaartslied. Van David.

- Ware het niet de **HERE**, die met ons was, .
– zegge nu Israël –
2 ware het niet de **HERE**, die met ons was,
toen mensen tegen ons opstonden,
3 dan hadden zij ons levend verslonden,
toen hun toorn tegen ons ontbrandde ;
4 dan hadden de wateren ons overstroomd,
een wilde beek ware over ons heengegaan;
5 dan waren de overstelpende wateren
over ons heengegaan.
6 Geprezen zij de **HERE**, die ons niet overgaf
ten buit aan hun tanden!
7 Onze ziel is ontkomen als een vogel
uit de strik van de vogelvangers;
de strik is gebroken,
en wij zijn ontkomen!
8 Onze hulp is in de naam des **HEREN**,
die hemel en aarde gemaakt heeft.

HOE IK VRIJ RAAKTE

Ouderling A. Scholtens

Een kind drijft mee met de geestelijke stroom van het gezin. De ouders bepalen de richting. Maar hoe zij zelf in die stroom terecht kwamen? Dat ga je je pas later afvragen. Ze hebben me dat nooit verteld; misschien ging het voor hen ongemerkt. Ze waren het intiemst bevriend met het echtpaar Scholtens en ik weet wel zeker dat Anco Scholtens (een collega van vader) ze sterk heeft beïnvloed.

'Oom Anco' was voor ons als kinderen meer een dominee dan een wiskundeleraar. Tijdens de vakanties (op Ameland) hoorden we hem wel eens 'preken'. Wat wist hij ons dan met z'n woorden te raken! Hoe speelde hij dat klaar? Ik denk doordat hij z'n 'preken' zelf maakte en er persoonlijk helemaal achter stond. Hij kon z'n innerlijk vuur laten doorklinken in z'n woorden. Zo iemand boeit altijd. Maar ook in de gesprekken bij ons thuis praatte hij vaak over zaken waar hij vol van was: geloof, verbond, kerk. Over de ontwikkelingen in de kerken van vlak voor de oorlog was hij als synodelid natuurlijk goed geïnformeerd.

Later heb ik z'n naam nog vaak horen noemen. Zijn heldere kijk was doortrokken met de overtuigingskracht van een kinderlijk geloof. Daardoor heeft hij veel invloed gehad op anderen. Ook op predikanten. De Vrijmaking heeft hij niet meer beleefd. De Duitsers hadden hem vóór die tijd al morsdood gemaakt. Want hij had het gewaagd als gelovig christen en als directeur van de Kweekschool te waarschuwen tegen hun onchristelijke invloeden en denkbeelden. Door opsluiting in een concentratiekamp hebben ze hem vermoord. De naam van deze trouwe getuige mag bij een herdenking van de Vrijmaking niet onvermeld blijven.

Hoe de Vrijmaking 'ingegaan'?

Van 1939 tot 1945 zat ik op het gymnasium in Groningen. In 1944 was ik 17 jaar. Te jong om de achtergronden in volle omvang te doorzien, maar oud genoeg om met verve een standpunt te verdedigen. Het behoren tot de 'bezwaarden' (zoals we voor de Vrijmaking werden genoemd) was gelukkig iets dat ons gezin samenbond. Wèl liep de breuklijn door onze families heen. De meeste nadruk kreeg bij ons de leerkwestie: de betrouwbaarheid van Gods beloften ook aan jonge kinderen. Wat gelóóf je met betrekking tot hen – veronderstellingen deden niet ter zake. Kort en duidelijk was dit al verwoord door A. Scholtens in z'n brochure *Verbond en Kenmerkenprediking* (Groningen, Jan Haan N.V., 1936).

Achteraf denk ik dat het van betekenis is geweest voor je latere keuzen hoe je de Vrijmaking bent 'in-

gegaan'. Er waren toen in Groningen diverse bezwaarden die de leerkwestie niet zo interessant vonden. Dat was in die tijd ook niet nodig om toch bezwaard te kunnen zijn. Immers, de bezwaarden vroegen alleen maar ruimte voor hun opvattingen. Dit doet een minderheidsgroep meestal. Theoretisch zou dus zelfs een aanhanger van de 'synodale verbondsl eer' bezwaard kunnen zijn.

Maar wie zich bv. vooral vrijmaakte uit verontwaardiging over de bekrompenheid van de synode (theologie tot kerkleer verheffen), over haar 'ketterjacht' of haar ontkrachting van art. 31 DKO, zal zich bij latere problemen binnen de kerken vaak toch wel anders hebben opgesteld. Want verontwaardiging kan snel bekoelen.

Of voor of tegen

Er waren diverse kwesties tegelijk in geding. Hun onderlinge samenhang was logisch niet dwingend. Je kon ze gescheiden bespreken en theoretisch kon je op bepaalde punten bezwaard zijn en op andere niet. In een discussie zou je het bv. met elkaar eens kunnen zijn over het Verbond en niet eens over art. 31 DKO of over het gezag van de synodes. Je zou de zelfcontinuerende van de synodes kunnen verdedigen en tegelijkertijd het beleid om in de barre oorlogsjaren de zaken op de spits te drijven afwijzen.

Ik herinner me dat ik het zo opmerkelijk vond in de toenmalige discussie (zoals ik die meemaakte en voerde), dat de meeste bezwaarden (inclusief ikzelf) de synode op al deze punten bestreden, terwijl de meeste 'synodalen' haar over de hele linie verdedigden (of op z'n minst alle begrip voor haar toonden). Het leek erop dat de ene positiekeus de andere meesleepte – al waren er enkele uitzonderingen. Ongetwijfeld zullen daarbij ook emotionele factoren (bv. verontwaardiging, vertrouwen of wantrouwen) naast sociale (bv. solidariteit met vrienden) een rol hebben gespeeld. Meer rationeel zou je het zó kunnen zien: de één was ervan overtuigd dat het gereformeerde kerkelijke leven in verval was geraakt (alle 'kwesties' waren dan evenzoveel symptomen van dat verval) maar de ander miste dat inzicht (hooguit waren er incidentele uitglijders). Hoe dit ook zij, tussen voor en tegen was er meestal geen tussenweg. Je zat in het ene schuitje of in het andere.

Oorlogstijd

Naarmate de oorlog langer duurde werd ons bestaan sterker bedreigd. Haast alle facetten van het leven stonden onder druk. De voedselvoorziening was een voortdurende zorg. Gas en licht waren op den duur geen vanzelfsprekendheid meer. Het ver-

zetswerk gaf soms enorme spanningen. Je kreeg te maken met onderduiken, razzia's, arrestaties, verhalen over martelingen, deportaties, moorden enz. Later kwamen er nog bij: de avondklok, gedwongen tewerkstelling, inkwartiering, stagnerende scholen, spoorwegstaking enz. – kortom, er was haast niets meer dat gewoon ging. En dan nog de oorlogshandelingen zelf. In Groningen vielen die – op de bevrijding na – gelukkig relatief mee.

Door de gebrekkige nieuwsvoorziening was er een voortdurende geruchtenstroom. Betrouwbare kranten die informeerden over het 'kerkelijk gebeuren' waren er niet. Wat er precies gebeurde op de synode moest je meestal hebben van horen zeggen. Al waren er ook wel stencils en brochures die van hand tot hand gingen. Al die moeite verhinderden niet dat de kerkstrijd onverminderd doorging.

Als jongere werd je sterk beheerst door het besef dat je leefde in een uiterst belangrijke tijd. Het oude vertrouwde was bezig te verdwijnen en er zou iets groots, iets nieuws komen. Aan de bevrijding werd door niemand getwijfeld. Elk moment zou het Derde Rijk in elkaar kunnen storten en dan moesten wij klaar staan. Ondertussen moesten we wel werkeloos toezien en onszelf tot geduld dwingen. Dat viel niet mee in tijden van ontbering en spanning. Je leefde intens en was gewend (verslaafd) aan sterke prikkels. Eén daarvan was dat ook de kerk in een crisis was gebracht.

Toch waren er voor mij ook positieve kanten: via de kerkstrijd werd je sterk betrokken bij je eigen geloofskeuzen. Je werd gedwongen na te denken over wat het betekende een verbondskind te zijn – ook voor jou persoonlijk. De discussies waren niet alleen intellectuele steekspelen maar ook een verdediging van je eigen beslissingen. En dat juist in die kritieke leeftijd van je tienerjaren.

Optimisme

Wat me sterk is bijgebleven was m'n optimisme. Het was zó zonneklaar dat de synode de fout in was gegaan, dat ik er geen moment aan twijfelde of na de oorlog zouden de zaken weer rechtgezet worden. Je dacht, achteraf bekeken, toch wel erg simpel over deze zaken. Het leek me nl. onzinnig om te binden aan een leer die verplichtte iets bij kleine kinderen te veronderstellen; en om zomaar het 'tenzij' van art. 31 DKO te lezen als 'totdat'. Het was ronduit verwerpelijk om in die benauwde oorlogstijd alle verzoeken om uitstel tot na de oorlog botweg af te wijzen; en om zich te laten beïnvloeden door mensen (Hepp en Kuiper) die politiek 'fout' waren (dat woog toen heel zwaar). Als straks de 'werkelijke toedracht' bekend zou worden, zou ieder ongetwijfeld inzien dat een bepaalde kleine groep de oorlogsomstandigheden had misbruikt om aan te sturen op een scheuring. Na de oorlog zou die groep gemakkelijk kunnen

worden ontmaskerd.

Dit zou des te eenvoudiger gaan nu toch 'alles anders zou worden'. We dachten vrij negatief over de verstarring, de beperktheid, de krampachtigheid enz. van voor de oorlog. De politieke strijd om 'het verse kadetje' werd vaak door ons als een tekenend voorbeeld genoemd. Maar dit gold ook voor de kerk. Het optreden van de synode was voor ons een levend bewijs van de vooroorlogse scheefgroei.

Maar de ideeën over wat er nu precies moest gebeuren waren weinig concreet. Geen 'doorbraak' die (zoals we merkten) de Hervormden voorstonden. Ik herinner me dat we eerder dachten aan een bundeling van reformatorische krachten. Hoe dit ook zij, we zouden de unieke kans krijgen mee te werken aan een grootscheepse vernieuwing – politiek en kerkelijk. En daarin zou meteen kunnen worden afgerekend met het wanbeleid van de synode.

De eerste zondag

De Vrijmaking zelf was in Groningen voor mij een logisch gevolg uit de gebeurtenissen die daar direct aan vooraf gingen. De meerderheid van de kerkeraad was onverhoord geschorst als scheurmaker, maar de broeders bleven terecht gewoon hun ambt uitoefenen. De zondagmorgen daarop vergaderde onze wijk in de Pelstergasthuiskerk. Ik durfde niet mee omdat dit gebouw in het centrum van de stad lag en er razziageruchten gingen. Dan moest je eerst afwachten wat er in de loop van de dag gebeurde. 's Middags was ik in de Noorderkerk (via buitenwijken bereikbaar) en ik zie tot op vandaag nog die ouderling die tussen de diensten in de preekstoel bezet hield.

Terugblik

Wat in de Vrijmakingstijd, en kort daarna, aan een jongen van mijn leeftijd zo logisch en zo vanzelfsprekend toescheen, bleek achteraf toch veel ingewikkelder en weerbarstiger te zijn. Mijn naïef 'oorlogsoptimisme' heb ik nog lang gekoesterd, te lang. Natuurlijk is de ontgoocheling dan des te schrijnender. Maar er was winst: je inzicht rijpte erdoor. En vooral: je kreeg meer oog voor een dimensie waar je als jongere al te gemakkelijk overheen had geleefd, nl. de genadige zorg van je hemelse Vader. Hij was het Die me in die woelige tijd, waarin vrijwel alles leek te wankelen, bij de hand heeft genomen. Zo liet Hij zich kennen als de Bewaarder van Zijn volk. En dat doet Hij tot op vandaag. En tot in eeuwigheid.

W. Nieboer

De schrijver is emeritus-hoogleraar in het strafrecht en in de forensische psychiatrie; hij woont nu in Nijkerk.

K. SCHILDER IN WESTERWIJTWERD

De weg van de kinderlijke gehoorzaamheid

Ter inleiding

We publiceren hieronder **voor de eerste keer (!)** de stenografisch opgenomen tekst van de toespraak die prof: dr. K. Schilder op dinsdagmiddag 7 november 1944 heeft gehouden in het Groningse dorpje Westerwijtwerd – onder de rook van Middelstum. Zoals bekend was Schilder vanaf de maand september 1944 begonnen met een voorlichtingstournee in de noordelijke provincies. Maar door de oorlogshandelingen (de Slag om Arnhem vanaf 17 september en de daarop volgende spoorwegstaking) was het hem niet mogelijk terug te keren naar Kampen. Hij logeerde o.m. bij de weduwe van ds. J. Kapteyn te Groningen. Vanuit deze stad maakte Schilder er veel werk van om de gereformeerde kerkleden in Stad en Ommelanden te helpen bij hun positiebepaling in de kerkelijke strijd. Een aantal kerken had reeds gekozen voor de Vrijmaking; in veel plaatsen moest daartoe nog een besluit vallen. De kerk van Middelstum (waaronder het dorp Westerwijtwerd ressorteert) maakte zich op 24 december 1944 vrij; in het naburige Kantens kwam het op dezelfde dag zover en in Bedum gebeurde dat op 8 december 1944. In al deze genoemde plaatsen was de invloed van Schilders voorlichting duidelijk aanwijsbaar.

We verkeren in de gelukkige omstandigheid dat we de stenografe van deze vergadering hebben kunnen opsporen; het gaat om **mevr. J. Vermeyden-Aikema** te Rotterdam. In 1944 woonde ze in Middelstum en was lerares in (o.a.) stenografie.

Op 8 november 1944 sprak Schilder in Middelstum; ook van die bijeenkomst heeft mevr.

Vermeyden-Aikema een verslag gemaakt. De tekst daarvan loopt gedeeltelijk parallel aan de hier te publiceren tekst. Het spreekt vanzelf dat de verantwoordelijkheid voor deze publikatie van Schilders toespraak berust bij de redactie van De Reformatie. Voor de leesbaarheid is de spelling aangepast

H. Veldman

Bijeenkomst in het gebouw te Westerwijtwerd

op dinsdag 7 november 1944, des n.m. om 2 uur.

Spreker: Prof. Dr. K. Schilder

Zingen: Ps. 111 : 5. Orgelbegeleiding door Prof. Schilder.

De heer Van Maar opent de bijeenkomst met gebed en heet Prof. Schilder hartelijk welkom.

Daarna spreekt Prof. Schilder:

Geachte vergadering,

Het is U allen bekend, dat in de laatste maanden het kerkelijk leven van de Gereformeerde Kerken in Nederland in beroering is. In zekere zin is die beroering nog maar heel zwak, want door de oorlogsomstandigheden, door het niet verschijnen van de kerkelijke pers, door het onmogelijk zijn van de reizen en vrije beweging, is er allerlei verandering geweest, wat betreft het elkaar toespreken. Indien de weg vrij geweest was, dan zou er veel meer beweging ontstaan zijn dan thans het geval is. Toch heeft, ondanks al deze omstandigheden, reeds op veel plaatsen het conflict, dat er bestaat, aanleiding gegeven tot ingrijpende veranderingen. Ik meen te weten, dat er op

het ogenblik ongeveer vijftig plaatsen zijn, waar reeds de kerkhervorming of reformatie tot stand gekomen is. En wanneer u bedenkt, dat Ds. De Cock van **Ulrum** pas na tien jaren f 10.000 personen achter zich had, dan is in verhouding het aantal predikanten nu veel groter, dan Ds. De Cock in tien jaren had. Ondanks de oorlog is er reeds een grote deining aanwijsbaar in het kerkelijk leven. Ik ben er blij om, omdat daaruit blijkt, dat de mensen voelen, dat het geen kleinigheid is. Het zijn zaken van **ingrijpend** belang. Men tracht dat laatste te ontkennen. Men stelt het voor, alsof een paar mensen, die lastige broeders waren, tegen de orde ingingen, de orde verstoorde. Maar verder is er eigenlijk niets veranderd. Dit is niet juist. Het is een teken van zwakheid, wanneer men schorsingen aandurft in de Naam des Heren. Elke schorsing en afzetting van ambtsdragers, reeds honderden, is een ernstige zaak. Het gaat om rechtsregelen. Men zegt wel, dat er lastige karakters zijn. Al zou het honderd keer waar zijn, wat geeft dat! Die kandidaten, die men weert, zijn dat ook lastige karakters? En ook de predikanten en ouderlingen, die men schorst? Er zit meer achter. Het gaat om beginselen en met name om de vraag, welke binding men in de kerk van Christus aanvaardt mag als van Hem gegeven. In de lectuur van synodale zijde tracht men dat punt, waar het om gaat, te vermijden. In de brochure van Prof. Ridderbos wordt de kwestie, waar het om gaat, niet aangeraakt. Dit is een teken van zwakheid.

Wanneer men mij vraagt, zeg ik, dat het gaat om twee dingen:

1. om de hiërarchie in de kerk,
2. om de binding aan de uitspraak, die u wel kent, dat men de kinderen moet houden voor wedergeboren en in Christus geheiligd, totdat bij het opwassen uit hun wandel of leer het tegendeel blijkt.

Deze twee punten zijn de kwesties waar het over gaat. Nu zou ik eigenlijk moeten beginnen met het eerste punt. **Terwille** van de zaak die uw belangstelling meer bezig houdt, spreek ik eerst over de binding.

1. Ik spreek over de vraag, of de kerken het recht hebben gehad om de dominees, kandidaten, ouderlingen en professoren in hun ambtelijk werk te binden aan de uitspraak, dat de kinderen des Verbonds zijn te houden voor wedergeboren, totdat het tegendeel blijkt. Men zegt wel, dat het goed geweest is. De uitspraak lag er al lang. In 1942 is het zo geweest, dat men die uitspraak uit het stof ophaalde. Hij lag klaar. In 1905 is het ook zo gezegd. Al die tijd heeft men elkaar verdragen. Deze redenering is misleidend. Want in 1905 is er wat anders gebeurd dan in 1942 en 1944. In 1905 is er een reeks van uitspraken gedaan, die geen van alle bindend gezag hadden. En in 1942 is aan een deel van die uitspraken een bindend karakter toegezegd. Die 'ja' zei mocht binnenkomen en die het niet kon zeggen, moest buiten blijven. In 1905 was er ook beroering, vooral hier in het Noorden. Ds. T. Bos van Beldum o.a. had groot bezwaar tegen bepaalde stellingen van Dr. Kuyper. Wij kennen brochures van Ds. Bos, waaruit

blijkt, dat hij leringen verkondigde, die vandaag nog leven onder de bezwaarden. Dr. Kuyper had een andere beschouwing. De vraag liep hierover: of de **rechtvaardigmaking** van eeuwigheid was of dat de rechtvaardigmaking in de tijd ons deel werd; of de sacramenten bij de kinderen betekenen een uitwendige of een inwendige genade, dan wel of ze betekenen en verzegelen Gods Verbond en Belofte. Over die verschilpunten is heel scherp geschreven. Men was bang, dat de vrucht van 1892 zou **teloord** gaan. Daarom zei men: 'Wij gaan een synode houden.' Op de Synode van 1905 is over die punten gesproken. Er is toen uitspraak gedaan over verscheidene punten. Die uitspraak was toen niet het karakter toegekend van **belijdenisformulier**. Dat staat duidelijk te lezen in de stukken. Bovendien was het een uitspraak van pacificatie, van **bevrediging**. Men wilde de gemoederen geruststellen en elkaar vinden in het afleiden der tegenstellingen. Dat geen mens er toen aan dacht, om die uitspraken een belijdenis te noemen, blijkt wel een feit. Ds. Sikkink had er in 1905 bezwaar tegen, dat een bepaalde zin in de belijdenis werd geschrapt. Toen schreef Ds. Sikkink dat het van de Synode verkeerd was en dat hij zich hield aan de oude belijdenis. Dat passeerde toen rustig. Er gebeurde verder niets. Na 1905 is er op onderdelen wel degelijk **kritiek** geïoefend. Maar in 1942 is het anders gegaan. Men zei: 'We maken een stelletje leeruitspraken wat betreft 1905, van de kinderen die wedergeboren heten, en elke kandidaat moet stelling betuigen, anders wordt hij geen dominee. De predikanten moeten in alles daarmee overeenstemmen en niets anders leren. De ouderlingen ook.' Het werd een uitbreiding van de belijdenis. Dat maakt de zaak ernstig. Prof. Ridderbos kan brochures schrijven over het Verbond, maar ik beweer, dat ik niets met die theorieën over het Verbond te maken heb. We krijgen nooit een beschouwing, die helemaal af is. Al het gepraat hierover is niet de zaak, waar het om gaat. Het gaat om de binding van de ambtsdragers **aan** de bepaalde uitspraak van de kinderen, die men moet houden voor wedergeboren. ik geloof, dat de mening van 1905, in 1944 gehandhaafd, eigenlijk is een mening van Dr. Kuyper. Ik geloof ook, dat Dr. Kuyper, die een verstandig en geleerd man was, gezegd zou hebben: 'Wees toch niet dwaas. Al is het mijn mening, ik ben er tegen om de ambtsdragers te binden. **Ik** ben synodaal in mijn denken, maar ik ben tegen de binding.' Bovendien is het treurig dat men gebonden heeft, omdat de grondslag is verlaten, waarop in 1892 de kerken bij elkaar zijn gekomen. Er waren twee stromingen, de Afscheiding, vooral in het Noorden, en de Doleantie. Deze twee groepen kwamen bij elkaar in 1892. Ze hebben gezegd elkaar te zullen verdragen, bij een basis te blijven en op die grondslag samen te komen. Het is een tijdlang goed gegaan. In 1892 stonden de meningen van A en B naast elkaar. Vandaag is de mening van de oude A begraven en de mening van B tot kerkleer verheven. In de scheidingsakte van 1834 staat, dat de afgescheidenen terugkeren, wanneer de kerk gaat staan op basis van de drie formulieren van Enigheid. Wij hebben gezegd tegen de

leden van de Chr. Geref. Kerk, dat ze het verkeerd deden. De belijdenis is de grondslag. Wij hebben de Chr. Geref. verzocht bij ons te komen en niet om partijmening van personen een kerk te scheuren. Men heeft nu een volzin tot belijdenis gemaakt, die èn bij de Chr. Geref. Kerk èn bij de Herv. Kerk verworpen wordt. De Synode zegt: 'Wij willen met U allen één zijn en tegelijkertijd een volzin als belijdenisformulier hebben. Dit is niet mogelijk. Wij mogen niet een doopvont hebben of een Avondmaalstafel, waarvan wij weren door onze schuld, waarvan de Here niet weert. Tot 1942 toe kon ik zeggen tot de Hervormden of Chr. Gereformeerden: 'Wij weren U niet.' Dat kan ik vandaag niet meer zeggen. De Gereformeerde Kerken hebben, door die volzin tot belijdenis te maken, geweerd degenen, die niet zeggen kunnen: 'Dat zegt Gods Woord.' De grondslag van onze Kerken in Nederland is verlaten.

Gij zult zeggen: 'De spreker heeft gezegd, dat hij de zaak ernstig vindt. Waarom is het bezwaar tegen die volzin zo groot? Ik heb twee dingen gezegd. 1e. Volgens de synode moet men het gedoopte kind houden voor wedergeboren, totdat het tegendeel blijkt. 2e. Volgens de Synode moet men het houden voor in Christus geheiligd, totdat het tegendeel blijkt. Wanneer ik een kind houd voor wedergeboren, neem ik aan, dat het zo is. Ik geloof, dat de Bijbel ons nergens leert, dat een klein kind gewoonlijk reeds te houden is voor wedergeboren. Alle kinderen, die gedoopt worden, zijn tweeërlei: uitverkoren kinderen of niet uitverkoren kinderen. Alleen de uitverkorenen worden wedergeboren. Wanneer ik zeg, dat ik alle kinderen houd voor wedergeboren, zeg ik, dat ze ook uitverkoren zijn. Ik geloof dat God ons duidelijk leert, dat de Verbondskring niet gelijk is aan de kring van uitverkorenen. Dit komt er bij: de uitverkiezing is van eeuwigheid en in de tijd geeft God aan de verkorenen de Goederen, die in Zijn Raad hun zijn toegedacht. Als ik zeg, dat men de kinderen moet houden voor wedergeboren, vloeit er uit voort, dat men zegt: 'Die wedergeboorte komt bij de verkorenen tot stand vóór de doop. Na de geboorte, zodra het er is, houd ik het ergens voor.' Ik zeg: 'Ook zij zijn eigenlijk wedergeboren vóór hun geboorte. Men krijgt niet geboorte-wedergeboorte, maar wedergeboorte-geboorte. Het kan wel vóór de geboorte. Jeremia en Johannes de Doper waren door de Geest Gods bewerkt, voor ze geboren waren. Maar er staat nergens, dat God het tot regel maakt. God heeft niet geopenbaard: 'Ik zal U wederbaren, voordat u geboren zijt.' De Verkiezingskring wordt met de Verbondskring vereenzelvigd. Men zegt eigenlijk, dat de verkoren kinderen dadelijk worden wedergeboren. Het is zondigen tegen het 2e gebod. U zult zeggen: 'Dat is vreemd.' Wanneer ik zeg dat ik een kind voor wedergeboren houd, spreek ik over het kind. Maar de tweede geboorte is een daad van God Almachtig. Wanneer God een mens wederbaart, zeg ik: 'Dat kind is bewerkt door de Heilige Geest. God is reeds geweest in de moederschoot. God heeft hier gewerkt met die almachtige daad van we-

dergeboorte.' Nu mag ik niets over God veronderstellen, dan wat Hij Zelf gezegd heeft. Ik mag van mijn God geen gesneden beeld maken. Ik mag niets verzinnen, wat Hij niet geopenbaard heeft. Wanneer Hij zegt: 'Ik plaats de wedergeboorte vóór de geboorte', dan moet ik bukken. Maar als Hij het niet zegt, heb ik niets te veronderstellen. Als de Kerk zegt: 'Ik bind U er aan', dan moet iedereen zeggen: 'Die binding wijs ik af, tenzij ik geloof dat God het openbaart.' De kerk mag niet binden aan de mening van mensen. Alleen aan Gods Woord. Alle andere binding is uit den boze. Paulus zegt: 'Denk er aan Corinthiërs, gij mag niet gevoelen boven hetgeen geschreven staat.' Die dan toch bindt, bindt niet aan God, maar aan menselijke opvattingen.

Daarom, wij aanvaarden niet dat God de kinderen gewoonlijk wederbaart vóór hun geboorte. Het is niet geoorloofd te zeggen: 'Ik houd ze voor wedergeboren.'

Ik houd ze ook niet voor in Christus geheiligd. Wanneer men iemand ergens voor houdt, zeg ik: 'Het kan zo, maar het kan ook anders zijn.' Het in Christus geheiligd zijn staat vast. Iedere doopouder antwoordt op de vraag: 'Of gij niet bekent, dat ze in Christus geheiligd zijn', met 'ja.' Ik zeg niet, dat ik dit beken totdat het tegendeel blijkt. Het is zo en ik wil er voor sterven ook. Alle bondskinderen noemen wij in Christus geheiligd. U zult zeggen: 'Wat betekent die term *in Christus geheiligd*? Het is toch ook wedergeboorte!' In 1905 en in 1944 heeft men gezegd: 'Ze zijn wedergeboren en in Christus geheiligd.' Wij zeggen: 'In Christus geheiligd betekent niet wedergeboorte.' Het betekent, dat ze in Christus geheiligd zijn, niet door de Geest. In Christus. Heiliging kan betekenen een heiliging in de zin van wedergeboorte. Het kan ook betekenen in de dienst van de kerk. De priesters waren heilig. Kajafas was in de tempel afgezonderd, niet door de Geest geheiligd, maar wel door het Verbond. Heiliging is een nader begrip, dat twee kanten uit kan. Wat betekent het hier? Ik zeg: 'Hier niet wederom geboren, ook niet het tegendeel daarvan, maar het betekent deel hebben in de belofte van de vergeving van de zonden. Tweeërlei reiniging: wassing en heiliging. Wassing door Christus bloed en Geest. Door het bloed wassen betekent heiligmaking krijgen. De rechtvaardigmaking betekent, dat God tot mij brengt de boodschap en de belofte van vergeving van de zonde. Daarom danken wij, dat God het kind de zonden heeft vergeven. De oude vaders zeggen, dat de rechtvaardigmaking ons deel wordt in de tijd door het geloof. Er moet volgen op de rechtvaardigmaking de heiligmaking en op de wassing door Christus' bloed volgt de wassing door Zijn Geest met de daad. In het doopsformulier staat, dat de kinderen in Christus geheiligd zijn. Ze hebben deel aan die belofte, want God zegt: 'U en Uw kinderen komt de belofte toe.' Ze hebben recht op die belofte. Het zijn geen heidenkinderen. Het is hun eigen bezit. 'Vader, Gij hebt gezegd: 'Mij komt de Belofte toe.' 'Ik mag het aannemen.' Het verplicht tot nieuwe gehoorzaamheid, d.w.z. geloof. Wanneer het kind gedoopt wordt onder verplichting van geloof, dan komt ook die heiliging

door Christus Geest. In het doopsformulier staat, dat de Geest ons heiligen wil, 'ons toeëigenende hetgeen wij in Christus hebben'. De Vader belooft, dat Hij alles ten goede keren **wil** en het kwaad ons ten beste keren **wil**. Het **kind** wil Hij alles ten goede keren. De Geest moet komen om ons het geloof toe te **eigenen**. De dubbele term in Christus geheiligd, toeëigenende het geloof, is een duidelijke toepassing. De heiliging komt op Gods tijd. Wanneer Hij door het Woord in het **kind** gaat werken, moeten wij niet binden aan menselijke bepalingen, maar aan God overlaten.

En zo worden er predikanten, ouderlingen en professoren geschorst, omdat ze het aan God overlaten en niet willen binden aan menselijke bepalingen. De mensen zeggen: 'Het is verschrikkelijk; ze maken oorlog. Van alle kanten is er verdriet en narigheid. Nu gaan ze ook nog de kerk scheuren.' Dat is mijn schuld niet. Ik heb in 1936 gezegd: 'Doe het niet.' Men ging verder. In 1942 heb ik weer gezegd, ook in Groningen: 'Doe het niet, wacht tot na de oorlog.' Ik heb in dec. 1943 gezegd: 'Ga niet verder. Schort de binding op tot na de oorlog. Ik ben bereid over deze zaak te zwijgen. Alleen de kerkeraden wil ik inlichten over mijn bezwaren.' Men moet ook in oorlogsdagen de waarheid zeggen. Die niet kan zeggen: 'God openbaart dat', mag dat ook niet zeggen en moet rustig de gevolgen dragen, zoals tractementsverlies enz. Ik geloof niet, dat God het zegt. In het doopsformulier staat: 'in Christus geheiligd.' In 1944 zegt de Synode: 'Daarvoor plakken we het woord wedergeboren.' Men heeft bindend gemaakt de term in Christus geheiligd en wedergeboren. Het doopsformulier zegt, dat de sacramenten dienen om Gods Verbond te verzegelen. Wat God zegt, wordt verzegeld. De Synode zegt, dat de inwendige genade moet verzegeld worden. De genade verzekert, de belofte van het Verbonds. Dat is de oude leer. Men zegt: 'Zo krijgt men tweeërlei doop. Bij volwassenen op grond van aanwezige genade. Bij kinderen is die genade niet aanwezig.' Het is niet waar. Ik wil geen tweeërlei doop. De grond is in beide gevallen Gods eis en belofte. Bij alle doopsbediening komt de vraag: 'Aan wie mag de Kerk de doop bedienen?' De bediening moet berusten op een aanwijsbare grondslag. Wat is de aanwijzing voor de Kerk? Als de Kerk oordeelt: 'Hier ligt de belofte', dan moet de kerk dopen. Een volwassene zegt: 'Ik geloof in Christus.' Men neemt het aan en hoewel men zich kan bedriegen, doopt de kerk volgens het oordeel van de liefde. Hem komt de Belofte toe. Het kind zegt niets. Van dat kind hebben ze meer zekerheid dan van volwassenen. God Zelf zegt het van het kind en de volwassene zegt het van zijn kant. De grond van de doop ligt niet in de aanwezige genade, maar in de belofte. Een Verbondsleer, die sluit en maakt **ernst** met de doopsbediening. Het is gevaarlijk te zeggen: 'Het kind zal wel wedergeboren zijn.' Het kind kan met een ingebeeelde hemel verloren gaan. Wanneer men zegt, dat het kind gedoopt is op grond van aanwezige genade, dan is

de prikkel van verantwoordelijkheidsbesef afgestompt. Wanneer ik zeg: 'Mijn kind, je bent gedoopt. God beval dat en beloofde dat. Het is verplichting tot gehoorzaamheid. Je moet geloof in God hebben. De doop moet leven gaan krijgen. Je bent verantwoordelijk voor je doop', dan komt er beroering in het kind als God het zegenen wil. Wie het zo ziet, voelt de prikkel en die mens is in staat ook de Vader te verstaan. Men moet de belofte, die voor allen is, door het geloof omhelzen, anders kan geen mens zalig worden. Een Remonstrant zegt: 'Het geloof is een verdienste van de mens. Op grond daarvan maakt God zalig.' Dat ontkennen wij. God moet ons geven geloof, wedergeboorte, bekering. Hij voorspelt niet of Hij het geven zal. Bij de doop voorspelt God niets, maar belooft alles. Alle bondskinderen doopt Hij met één formulier, één belofte en éénzelfde eis. Hij belooft. Belofte naast eis. 'Neem ook de eis van geloof aan en gij zult zien, dat Ik bij U ben met Mijn Heilige Geest.' Die prikkel tot het geloof is bij elke doopsbediening aanwezig. Ik kan niet zeggen: 'De belofte neem ik aan, de eis laat ik liggen. Ook niet andersom. Er zijn dingen, die niet te scheiden zijn. Ik kan wel 2 rijksdaalders op tafel leggen en zeggen: 'De een pak ik op, de andere laat ik liggen.' Wie dat doet, heeft een echte rijksdaalder in zijn zak. Maar wanneer een man en vrouw getrouwd zijn en de een wordt weggenomen, dan kan ik niet zeggen: 'Het huwelijk blijft er over.' De eis van geloof blijft staan bij de belofte van de doop. Dit is de oude Gereformeerde leer. Hiermede heb ik de hoofdzaak gezegd over deze kwestie.

2. In het tweede punt behandel ik de hiërarchie. Hiërarchie betekent, dat men tussen de kerk van Christus en Christus een macht schuift, die de kerk regeert tegen haar wil in. De vaderen vreesden hiervoor zeer. Dr. Kuyper sprak van tweede hiërarchie. Wij spreken van de derde hiërarchie. Luther en Calvijn hebben gezegd: 'Wij willen geen paus tussen Christus en Kerk. Christus is alleen Koning der Kerk.' In 1834 en 1886 heeft men gezegd: 'Wij willen geen synodale heerschappij tussen Christus en Kerk en ook geen Staatsmacht. Christus is het Hoofd. Bij ons schuift zich een macht tussen Christus en Kerk. Men zegt: 'Dat willen bij helemaal niet, alleen maar goede orde. Wacht met het indienen van de bezwaren tot de volgende synode.' Dit is in strijd met het Gereformeerde Kerkrecht en met Gods Woord. De Synode kan wel zeggen: 'De kerk moet leren, dat Christus niet van de Maagd Maria geboren is. Dat moet drie jaren lang gepreekt worden.' Men kan niet drie jaren lang zondigen tegen Gods Woord. Art. 31 zegt: 'Wij voeren alle besluiten uit, tenzij ze strijden tegen Gods Woord en Kerkenordening.' Natuurlijk moet men uitvoeren wat de kerk besluit, anders werd het een grote ellende. Men moet het nooit laten, omdat het niet zint. Ik laat het, omdat de Here het gebiedt. Alle besluiten voeren wij uit, maar niet wanneer ze strijden tegen Schrift en Kerkenordening. Wanneer de Synode zegt: 'Wij doen dat, buk er voor', dan is dat hiërarchie. Bukken voor God en anders niet bukken! De kerk

wordt dan overgeleverd aan menselijke tirannie. De Synode zondigt op alle manieren tegen de Kerkenordening. Wanneer er synode gehouden wordt, moet de kerk afvaardigen en instructies geven. Zij doen het buiten de kerkeraad om. Toen ik geschorst ben, heeft men de kerkeraad een briefje gestuurd. De Synode hoopte, dat de tucht mij mocht zegenen. De bezwaarden moeten gaan tot de volgende synode. Men moet de kerkelijke weg volgen. Ik noem het spotten in de oren des Heren. Ik heb bezwaren tegen de besluiten en heb gezegd het aan de kerkeraden bekend te zullen maken. Wanneer men zegt van synode naar synode, dan worden de kerkeraden gepasseerd. Daarom moeten wij ons verzetten tegen tucht en schorsingsmaatregelen. Ikzelf ben geschorst, Prof. Greijdanus dito. De kerkeraden wisten er niets van. Dit is nadrukkelijk verboden. Deze zaak kan niet wachten. Ieder Uwer is vandaag voor God gehouden de tucht over de ambtsdragers te aanvaarden. Wanneer de Avondmaalstafel wordt aangericht en een geschorste broeder zou hier als gast vertoeven en vragen: 'Mag ik hier het Avondmaal vieren'? en U zegt: 'U is geschorst, het mag niet', dan is die ledige plaats voor Uw rekening. Ons gebed is een gebed der dankzegging voor de tucht van de kerk. Wanneer de kerk eerlijk is moet ze danken voor de schorsing van al die mensen. Wie niet danken durft, moet niet tuchtigen. Als de kerk vraagt aan de doopouders: 'Bekent u, dat de leer in de kerk alhier de leer der zaligheid is' dan kan geen bezwaarde vader of moeder 'ja' zeggen. Hij kan niet zeggen, dat de leer van de kerk, die uitgebreid is, de leer van de zaligheid is. Op die doop kan de Here niet 3 jaren wachten. Als er in ons land vijftig plaatsen zijn, waar de gelovigen samenkomen, die om dingen van deze mensenbinding uit de kerk gebannen zijn, dan kom ik tot U met de boodschap: 'Ieder is verplicht zich te voegen bij de ware kerk.' Het synodale verband doet dingen van de valse kerk. Wat is de oude grondslag? Men werpt ons uit, omdat wij als grondslag hebben de drie formulieren van Enigheid en niet de drie formulieren van Enigheid + aanhangsel. Wij verlaten de kerk niet, maar blijven er in. Wij zijn vrij van de bepalingen. We kunnen niet aanvaarden de tucht over al die broeders. De kerk hangt niet in het stenen gebouw, ook niet in het lidmatenboek, maar in het fundament van de leer. Wie de leer vasthoudt blijft in de kerk, ook al is het bij een nieuwe formatie. De kerk blijft.

Daarom, mannen en vrouwen, maak U vrij, in 's Heren Naam, van de weg der zondige hiërarchie. Zeg rondt: 'Het mag niet langer.' Als ge dat zegt, dan zijt ge bij de oude kerk, misschien op een andere plaats. Het is de oude leer, het oude fundament. Het is de weg der kinderlijke gehoorzaamheid.

De heer Van Maar dankt Prof. Schilder voor zijn betoog. Vervolgens wordt gelegenheid gegeven voor het stellen van vragen.

Na het zingen van Ps. 89 : 1, sluit Prof. Schilder de vergadering met dankgebed.

Vragenbeantwoording

Na afloop van de vergaderingen te Westerwijtwerd en Middelstum was er gelegenheid voor het stellen van vragen aan prof. Schilder. Omdat het nu niet doenlijk is hiervan alles te publiceren, volstaan we met een tweetal kernvragen en -antwoorden.

Vraag: Kan op het ogenblik in de kerk, waar tweeërlei mening bestaat, met vrucht en zegen Avondmaal gevierd worden?

Antwoord: Ik geloof het niet. Bij de doopsbediening mag elke ouderling, doopouder enz., die in die leer niet kan zien Gods zaligmakende genade, niet 'ja' zeggen. Wat het Avondmaal betreft: is het niet goddeloos, dat al die ouderlingen van Groningen geschorst zijn? Ze hebben de geschorste mensen, die ze van het Avondmaal geweerd hebben, nooit gehoord. Wanneer men die dingen doet, dan zeg ik: 'Elke schorsing, elke uitstelling van het Avondmaal, is voor Uw rekening.' Het gaat ons allemaal aan. Er is een kerkverband. In de Hervormde Kerk zegt men: 'Onze dominee preekt goed; met de modernen hebben wij niets te maken.' In het kerkverband staan ze echter naast elkaar. Wanneer U niet durft verantwoorden, dat al die geschorste mensen buiten het Avondmaal worden gehouden, dan mag U dit niet laten passeren. Het gaat U aan. Zolang die zaak niet is doorgepraat, kan men niet met vrucht Avondmaal vieren. De Synode heeft een scheur gemaakt.

Vraag: Er wordt van synodale zijde gezegd, dat wij allen, die over ons gesteld zijn, alle eer en gehoorzaamheid schuldig zijn. Hoe staan wij nu tegenover het vijfde gebod in verband met de Synode?

Antwoord: De Synode moet degenen, die over haar gesteld zijn, eerbiedigen. Dat doet ze niet. De afgevaardigden moeten degenen, die over hen gesteld zijn, eerbiedigen. Dat doet de Synode niet. De Synode heeft de Kerkenordening overtreden en het vijfde gebod miskend. Misschien bedoelt de vrager: 'Hoe staat U daar zelf onder?' Ikzelf heb de Synode niet geëerbiedigd. De Synode staat niet boven mij, maar de kerken staan boven mij. Ik was zelf Synode-lid. Ik moet mij houden aan de Kerkenordening. Dat moet de Synode ook. Het is mijn plicht respect te hebben voor goede leer en **bestraffing**. Ik streed niet tegen het synodaal gezag, want het gezag van de Synode is tweedehands. Het gezag van de kerken is eerstehands. De kerkeraad is door Christus ingesteld. Men moet het gezag eerbiedigen, het vijfde gebod erkennen.

EEN VRIJMAKING IN DE BETUWE

Een verhaal schrijven over je eigen vrijmaking.

Geen eenvoudige zaak. Vooral niet als je je moet beperken tot maximaal drie A-viertjes.

Want je kunt er wel uren over vertellen. Toch wil ik het proberen. Niet op de klassieke manier.

Maar ik kies de vorm van een interview. Alsof dat afgenomen wordt door één van mijn kleinkinderen.

Hoe oud was u in 1944 en waar woonde u toen?

Ik was 21 jaar en woonde eigenlijk in Tiel. Maar in 1943 was ik ondergedoken om mij te onttrekken aan de Duitse 'Arbeitseinsatz'. Na enige maanden Zeist werd Nieuw Loosdrecht mijn onderduikadres.

Had u toen al belangstelling voor wat er in de kerk gebeurde?

Nee, dat ging toen nagenoeg langs mij heen. Wel had ik thuis het weekblad *De Reformatie* leren kennen. Vooral de moeilijke artikelen van prof. K. Schilder in de weken na de Duitse inval hadden grote indruk op mij gemaakt.

Hoe en waardoor kreeg u wel belangstelling voor de ontwikkelingen in de kerk?

Als het niet te gevaarlijk was ging ik 's zondags in Nieuw Loosdrecht naar de kerk. Ik werd toen op de (surrogaat-)koffie gevraagd bij de familie Kamphuis. Met hun zoon Jaap, die in Kampen theologie studeerde en van mijn leeftijd was, raakte ik al gauw bevriend. In die tijd begon ik mij ook in de zogenaamde kerkelijke kwestie te verdiepen.

Wat was daarvan het gevolg?

Door het lezen van allerlei lectuur begon ik te ontdekken, dat de synode-uitspraken over genadeverbond en doop niet strookten met de bijbel en met de belijdenis. De synode zocht de vastheid van het geloof in de mens zelf: ben ik wel wedergeboren en ben ik wel echt gedoopt? Terwijl wij toch mogen en moeten bouwen op de vaste grond van Gods beloften en van Gods verbond (Ps. 90)! Ook mijn eigen geloof werd door de studie van deze zaken gevormd en versterkt. Toen prof. Schilder op 23 maart 1944 geschorst werd, was dat voor mij een grote schok. De man, die onvermoeid op kwam voor de gereformeerde belijdenis van doop en verbond. De man ook, die als eerste in 1940 in *De Reformatie* publiek verzet bood tegen de Duitsers.

Kon u ook protesteren tegen die schorsing?

Ja, ik heb op 14 april 1944 een uitvoerig bezwaarschrift aan mijn kerkeraad in Tiel gestuurd. Wel tien kantjes folio-formaat. Handgeschreven.

Ook heb ik vanuit Loosdrecht veel brochures over de kerkelijke kwestie verstuurd naar kerkleden in Tiel, waarvan ik dacht en hoopte, dat zij door die voorlichting ook bezwaard zouden worden. Die brochures werden beschikbaar gesteld door een comité dat in Voorburg zetelde.

Heeft dat bezwaarschrift geholpen?

Eerst kreeg ik geen antwoord. Na een herinneringsbrief van mijn kant kreeg ik op 7 juni een nietszeggend briefje terug. Daarin werd helemaal niet op mijn argumenten ingegaan. Ik heb mij daarna tot de classis Tiel gewend. Ook heb ik nog een brief aan de kerkeraad gestuurd (14 juni) om te protesteren tegen de synodebrief die op alle kansels moest worden voorgelezen. Daarin werd opgeroepen God 'te smeken, dat Hij de tuchttoefening over Prof. Schilder moge bekronen met zijn Goddelijke zegen'. Nota bene: de kerken opdragen te bidden voor een zondige tuchttoefening! Intussen draaide de synodale tuchtmolen verder. Op 26 juli werd prof. Greijdanus geschorst. Op 3 augustus werd prof. Schilder afgezet. Twee bezwaarde synodeleden werden weggestuurd van de synode. De synode ging maar door. En dat terwijl de geallieerde bevrijdingstroepen onze grenzen begonnen te naderen.

De bekende vrijmakingsvergadering op 11 augustus 1944 in Den Haag heb ik helaas niet bijgewoond. Ik vond dat te gevaarlijk voor mijzelf als onderduiker, maar ook voor mijn onderduikadres. Daarna kwamen ook de eerste vrijmakingen. Daarvan las je in het dagblad *De Standaard* en later ook in het – eigenlijk illegale – blad *Reformatie Stemmen*. (De voorloper van het *Nederlands Dagblad*.)

Wat was er een verdriet om de synodale tuchtmaatregelen. Wat was er ook een intense blijdschap, omdat de HERE geloofsgehoorzaamheid gaf aan kerkeraden en kerkleden om niet de synode te volgen, maar om door vrijmaking te blijven kiezen voor de gereformeerde belijdenis van doop en verbond. En voor het schriftuurlijke gereformeerde kerkrecht.

Toen kwam op 5 september Dolle Dinsdag, waarop Duitsers en N.S.B.-ers in groten getale naar Duitsland vluchtten. Op 17 september kwam de geallieerde luchtlanding bij Arnhem. De Betuwe kwam grotendeels onder water te staan. Tiel werd frontstad. Correspondentie was nagenoeg onmogelijk. Ik ging wel door met het verzenden van brochures.

Hoe ging het allemaal verder?

Begin 1944 was mijn vader gestorven. En daar ik geen broers had, waren er toen alleen maar vrouwen bij ons thuis. Ook toen Tiel in september frontstad werd en dagelijks beschoten werd. Ik ben toen begin december naar huis terug gegaan. Die tocht is een verhaal op zich. Zes weken later moesten we evacueren. Tiel werd toen helemaal uit elkaar geslagen en verstrooid.

Hoe lang duurde dat?

Eind mei 1945 – na de bevrijding – kwamen wij weer terug. In een kapotgeschoten stad waarbij ook ons kerkgebouw volledig verwoest was. Ons huis was leeggeplunderd, maar we waren dolgelukkig dat we weer terug waren.

Ik heb toen in juni/juli weer contact opgenomen met de kerkeraad. Ik vond dat er een keuze gemaakt moest worden. Zowel door de kerkeraad als door mijzelf. Want binnenkort zou ik voor studie naar Rotterdam vertrekken. Het verdere schriftelijke en mondelinge contact bracht geen toenadering. Helaas! Wel dankte men tijdens het laatste huisbezoek de Here voor de jonge broeder die zo streed voor het recht in de kerk. Maar intussen liet men het onrecht wel zegevieren. Op 28 augustus 1945 heb ik mij toen vrijgemaakt. Omdat ik gereformeerd wilde blijven!

Had u nog medestanders die zich ook vrijmaakten?

Ik had wel medestanders, maar die maakten zich toen nog niet vrij. Omdat de gemeente door de oorlog tien maanden verstrooid was geweest, wilden zij eerst verder oriënteren en afwachten of de zg. revisie-synode de beslissingen zou herzien.

Ik ben die weg niet gegaan, omdat ik al in april 1944 de kerkeraad had gevraagd de synodebesluiten niet te aanvaarden. En ik wilde vóór mijn vertrek naar Rotterdam een beslissing. Helaas koos de kerkeraad verkeerd. Zo was mijn eigen vrijmaking in augustus 1945 de eerste in Tiel. En tot dan de enige. Later – in april 1946 – hebben zich nog zes broeders en zusters vrijgemaakt. Daaronder was ook mijn toenmalige verloofde. Nu mijn vrouw. Toen ontstond de piepkleine gemeente van Tiel. Zes belijdende leden en één dooplid!

Hield u verder contact met die gemeente?

Uiteraard! Want mijn verloofde was lid. Zelfs penningmeesteresse en organiste. Ik kwam éénmaal (!) in de drie a vier weken in Tiel. 't Is gek, maar die kerkdiensten met vijf of zeven mensen waren een feest. Vaak preeklezen, soms een student, af en toe een dominee en zelfs wel eens een professor. (Toen prof. Schilder een keer preekte was er een record aantal mensen in de kerk: zevenentwintig, waaronder een aantal synodalen en ook drie hervormde predikanten.)

Ja, die kerkdiensten waren een feest. Want je geloofde dat God in dat schoollokaaltje zijn kerk vergaderde. Daar zongen wij met ons zessen onze psalmen. Met een oud harmonium. Naast ons vergaderde de grote hervormd-confessionele gemeente. Met wel vierhonderd mensen en een machtig orgel. Ons gezang viel helemaal in het niet. En toch beleden wij: bij dit groepje mensen vergadert Christus zijn kerk. Wat was dat een geweldige rijkdom en geloofservaring!

En nu? De hervormd-confessionele gemeente is er niet meer. Het grote kerkgebouw viel in handen van een projectontwikkelaar. En de door God vrijgemaakte kerk in Tiel mag een eigen kerkgebouw en een eigen predikant hebben.

Hebt u ooit spijt gehad van uw vrijmaking?

Hoewel de weg van mijn vrijmaking veel onvolkomenheden kende is er nog steeds diepe dankbaarheid. Ik dank God, dat Hij in de laatste donkere oorlogsjaren ons leven zo geleid heeft dat wij – mijn toenmalige verloofde en ik – kozen voor de vrijmaking, helaas als enigen uit beide families. Later realiseerden wij ons pas goed dat die keuze beslissend is geweest voor onze kinderen en kleinkinderen. Wat een genade hebben wij daarin van de HERE gekregen!

Na de vrijmaking hebben wij mee mogen bouwen aan Christus' kerk en Gods koninkrijk. Als ambtsdrager, in kerkelijke functies en in gereformeerde organisaties en onderwijs. Maar ook gewoon als broeder en zuster onder de mede-kerkleden. Ook dat was en is genade. En in dat alles blijven we 'onnutte slaven' van Lukas 17 vers 10!

Wat zou u tot slot willen zeggen?

Wij mogen na vijftig jaar best even terug zien. In grote dankbaarheid en diepe verwondering.

Maar niet al te lang. De blik moet naar de toekomst gericht zijn. Vooral de jongere generatie moet dat doen. Nooit beweren dat de vrijmaking maar een betreurenswaardige broedertwist was. Het was voluit reformatie van de kerk. Net zoals de Afscheiding en de Doleantie. De vrijmaking is Gods werk geweest, ondanks onze zonden, zwakheden en fouten.

Vandaag zijn de omstandigheden anders dan vijftig jaar geleden. Andere tijd, andere cultuur, andere idealen. Maar wel dezelfde bijbel en dezelfde Verbondsgod. Daarom geldt ook voor de jongere generatie: 'Ik en mijn huis, wij zullen de HERE dienen!' (Jozua 24 vers 15) Naar de blijvende norm en stijl van Gods Woord. Tot de dag van Christus' wederkomst!

Jac. van der Kolk

De schrijver vervulde diverse directie-functies in het bedrijfsleven en was ook voorzitter van de Raad van Commissarissen van Nedag-beheer b.v.; hij woont nu in Ermelo.

VOORLICHTING UIT VOORBURG

Comité-Vegter en de leatuurverspreiding voorafgaande aan de Vrijmaking

Hoe begon het?

Met 'het' bedoelen wij de verspreiding van (open) brieven, bezwaarschriften, brochures en andere leatuur **terza-**ke van de dogmatische besluiten van de Generale Synode **1943** van de Gereformeerde Kerken in Nederland. Deze synode had immers besloten de leerbeslissingen van haar voorganger, de synode van **1939**, te handhaven. De nieuwe Utrechtse synode wees de bezwaren af, bezwaren die uitspraken dat het wenselijk en noodzakelijk was het synodewerk op te schorten en in vredestand verder te gaan, teneinde weloverwogen besluiten te (kunnen) nemen.

Was de voorlichting over de synodebesluiten nodig?

De synode achtte het aanvankelijk voldoende om een uitvoerige toelichting over bedoelde besluiten naar de kerken te zenden.' Daar moest men het mee doen en dan zou de rust wel terugkeren.

Was meer en bredere voorlichting nodig?

Ja, zeiden een groot aantal kerkleden, want wij worden in het onzekere gelaten over 'de feitelijke toedracht'. De synode had van prof. dr. K. Schilder een brief ontvangen die voor verdere verspreiding in aanmerking kwam. Omdat ook de kerken de bezwaren tegen bedoelde besluiten zouden kunnen overwegen.

De synodeleden ds. D. van Dijk, ds. B.A. Bos, ds. H. Veltman en de ouderlingen C.G. de Jong en G. Meima hadden in de synodezitting van 9 september 1943 een verklaring afgelegd², waarin zij uitspraken het te betreu-

ren, 'dat het verzoek om de eindstemming over deze zaak (nl. van de leergeschillen, **BvdR**) op te schorten, waardoor een laatste poging om de verschillen te overbruggen en zoo tot een eenstemmige beslissing te komen, niet meer kon geschieden.' De synode was het met de verklaring van deze vijf leden niet eens, omdat volgens haar 'de zaak rijp was voor een beslissing'.

Veel reacties

Op de talrijke brieven die daarna bij de synode binnenkwamen besloot deze meerdere vergadering in haar zitting van 11 november 1943 een schrijven **aan** de kerken te richten, teneinde 'de voornaamste misverstanden zoveel mogelijk op te helderen'. Dit schrijven werd opgesteld door prof. dr. J. Ridderbos. Het was bedoeld als antwoord op de *Verklaring van Gevoelen*, die een aantal bezwaarde predikanten aan de kerken had gezonden. Aanvankelijk was deze verklaring gezonden aan de deputaten die door de synode waren benoemd tot **samenspreking** met de bezwaarden.

In de zitting van 2 februari 1944 werd opnieuw melding gemaakt van een groot aantal ingekomen stukken die op de leeruitspraken betrekking hadden. Daarbij was o.m. een brief van (de ondergedoken) prof. Schilder, die de synode meedeelde, dat hij haar besluiten 'niet voor vast en bondig' zou houden.

Toen was voor de synode het moment gekomen te besluiten, dat Schilder zich schuldig maakte aan 'scheurmake-

rij'. In de zitting van 23 maart 1944 werd de Kamper hoogleraar voor drie maanden geschorst. Deze uitspraak leidde weer tot een stroom van brieven van kerken en **kerkle-**den uit het gehele land naar de synode. Men vroeg zonder uitzondering de schorsing van Schilder op te heffen. Op 26 juli werd prof. dr. S. Greijdanus geschorst, terwijl op 3 augustus de synode zover ging om Schilder af te zetten.

Huize Vliet en **Burgh** aan het Oosteinde te **Voorburg** (thans is er een kindertehuis van het Leger des Heils in gevestigd).

K. Schilder in 1950.

Voorlichting? Ja!

We wilden met deze inleiding over de synodebesluiten duidelijk maken waarom voorlichting van de zijde der bezwaarden dringend noodzakelijk was. Veel predikanten en gemeenteleden waren verstoken van de juiste berichtgeving of waren alleen op de hoogte door brieven van de synode aan de kerkeraden. De Duitse bezetting bemoeilijkte de normale communicatie steeds meer. Kerkbladen werden verboden – *De Reformatie* ging reeds in 1940 eervol ten onder – zodat er weinig anders overbleef om de brieven aan de synode te vermenigvuldigen en zoveel mogelijk te verspreiden. Dit gold vooral voor de brief die Schilder op 14 januari 1944 aan alle kerkeraden had verstuurd (in gesloten envelop). Hierin had hij getracht de kerken ervan te overtuigen dat hij met zijn pre-advies aan de synode de kerken 'in het gemeen' had willen dienen. Ook Greijdanus wilde de kerken dienen met zijn adviezen.

En verder lag er het feit dat alleen *De Standaard* en *De Zeeuw* als christelijke dagbladen waren overgebleven – maar wie las als goed gereformeerde toen nog *De Standaard*? De kerkleden waren dus van veel kerknieuws verstoken. Daarom was het hard nodig om meer bekendheid te geven aan de bezwaren tegen de besluiten van de synoden.

Vanuit Voorburg

Een van hen die zich over de ontbrekende voorlichting grote zorgen maakte was br. A. Vegter te Voorburg, die o.a. samen met br. H.J. Kouwenhove een comité vormde ter verspreiding van voorlichtingslectuur. Een van de eer-

ste brochures die daarvoor in aanmerking kwam, was de eerder genoemde *Verklaring van Gevoelen*. Dit geschrift ontleende zijn naam aan de brief die de predikanten S.O. Los (Den Haag-Oost), H. Meulink (Enschede), Joh.H. Rietberg (Maassluis), dr. R. Schippers (Rotterdam-Centrum), dr. M.B. van 't Veer (Amsterdam-Centrum) en F. de Vries (Den Haag-Oost) aan de deputaten voor samspreking hadden gezonden. Aan dit schrijven werden in een later stadium nog bezwaarschriften van prof. dr. S. Greijdanus, ds. D. van Dijk, ds. H. Meulink en br. D. Roorda toegevoegd, zodat het tenslotte een brochure van 100 bladzijden werd. Ondanks de papierschaarste in die dagen had een anonieme drukker de verschijning mogelijk gemaakt.

Reeds in het begin van de actie kwamen bij br. Vegter tal van brieven binnen met het verzoek om voorlichtingsmateriaal. Sommige kerkleden zonden een kopie van hun bezwaarschrift aan hun eigen kerkeraad, waarmee ze anderen wilden inlichten over hetgeen er in den lande gaande was. Br. Vegter kon het werk niet alleen meer af. Zijn broer Kees ging meewerken, evenals student D. Los (nu emeritus-predikant in Ermelo), Iete Tollenaar (dochter van ds. F. Tollenaar te Den Helder), Hein Kouwenhoven jr. en in een later stadium schrijver dezes, die toen met prof. Greijdanus een briefwisseling had gevoerd over de voorlichting. Kort daarop moest ik uit Goes verdwijnen en ik dook onder in Voorburg. Het adres van br. Kouwenhoven was me niet onbekend, omdat ik reeds in 1942 voor br. K.C. van Spronsen (ook bekend onder de schrijversnaam Rudolf van Reest) een missive ten huize van eerstgenoemde moest afgeven, bedoeld voor prof. Schilder. Onverwachts werd ik in de hal van Kouwenhovens villa 'Vliet en Burgh' geconfronteerd met Schilder, die door zijn vinger op de mond te leggen aanduidde dat de ontmoeting geheim moest blijven.

Nadat de lectuurverspreiding goed op gang was gekomen werd 'het bureau' gevestigd in bovengenoemde villa. De voorkamer (op de foto rechts van de ingang) werd gebruikt als werkkamer, vanwaaruit de verzending van de poststukken plaatsvond. Op de bureautafels lagen enveloppen en postpapier van de 'Bank voor Handel en Scheepvaart', waarvan br. Kouwenhoven directeur was. Bij een eventuele inval deed men het voorkomen dat hier een bijkantoor van de bank was gevestigd.

Inval

Naast 'Vliet en Burgh' lag de villa van Bart Wilton, vóór de oorlog directeur van de wereldberoemde Rotterdamse scheepswerf 'Wilton-Fijenoord'. De weduwe Wilton had moeten toestaan dat deze villa door de bezetters werd gevorderd; een Duitse generaal had er met zijn staf intrek in genomen. Het was dus oppassen geblazen. Het was niet ondenkbaar dat de regelmatige komst van enkele jongeren en het bezoek van predikanten en andere personen aan 'Vliet en Burgh' zou opvallen. Tot twee keer toe kreeg 'het bureau' bezoek van de Sicherheitspolizei, maar gelukkig kon men vanuit de voorkamer eventueel

Utrecht, 18 maart 1944.

Geacht Heer v.d. Ros,

Ik heb de heere nog
toerenden „A. Verklaring der Landen in 1905 inake
het punt der verduidelijke verduidelijke“. Voor
van andere verduidelijke heb ik en een meer
en, eral een omk betref. Ook wanneer
ik vult tot de heer
A. Vegter, Laan van Rustenburg, 2, Voorburg,
dat ik en hem verduidelijke nog wel kunnen
bekennen: Verklaring van gevallen met enkele

Brief van professor Greijdanus over het voorlichtingswerk van comité-Vegter.

'vreemd' bezoek zien aankomen, zodat het signaal 'weg-
wezen' tijdig kon worden gegeven. In de vele kamers wa-
ren voldoende kasten en schuilhoeken, zodat ieder snel
een plaatsje kon vinden waar men veilig was. Beide
'overvallen' liepen met een sisser af.

'Bezwaarden'

'Hé, kijk eens, een brief van...! Is die ook al bezwaard?'
'Zeg, ... heeft om inlichtingen gevraagd. Nooit van hem
gedacht!' Het waren kreten die nogal eens werden ge-
slaakt.

De discussies over de 'kwesities' waren soms diepgaand,
vooral met studenten die zo nu en dan hun neus even om
de deur staken. Bijvoorbeeld Cor **Brüning**, die als het wa-
re om de hoek woonde aan de **Wijkerbrug** (hij overleed
onlangs als emeritus-predikant in Australië). Verder
Pleun Lok uit Delft – helaas ontviel hij ons kort voor de
herdenking van 50 jaar Vrijmaking die hij in Apeldoorn
zou leiden. Ook denk ik aan Cees Plooi die zich in de ja-
ren zestig bij de 'buitenverbanders' voegde; en Piet van
Gurp uit Scheveningen, nu emeritus te **Dalfsen**.

De regelmatige ontmoetingen en besprekingen tussen
predikanten en K. Schilder, ook reeds vóór zijn herkegen
bewegingsvrijheid (zomer 1944), waren van bijzondere
betekenis. Ik herinner me dat predikanten als **B.A. Bos**,
B. Holwerda, **A. Veldman**, **M.B. van 't Veer**, lector dr.
R.J. Dam en prof. dr. **D.H.Th. Vollenhoven** meer dan
eens met Schilder spraken. En soms langdurig!

Geldzorgen?

Het mooie was, dat steeds vaker bij **brieven-voor-inlich-
tingen** geld werd meegezonden. Hoe meer onze voorlich-

tingsactiviteiten zich ontplooiden, hoe meer geld er via
postwissels en giro-overschrijvingen binnenkwam om de
kosten te dekken. Het werk, waarvan aanvankelijk werd
vermoed dat enkele 'geldschietters' alles betaalden, sloeg
in brede kring aan. Moreel en financieel is dit voorlich-
tingswerk door rijk en arm enorm ondersteund.

Koffers van prof. Greijdanus

Als oudste van de medewerkers van 'het bureau' werd ik
gevraagd om bij prof. Greijdanus een voorraad brochures
te gaan halen die door ons verspreid zouden worden. Stu-
dent Los had al eens eerder enkele brieven van Schilder
aan Greijdanus persoonlijk moeten overbrengen. Vanwe-
ge mogelijke razzia's was het reizen voor jonge mannen
niet zonder risico's, ook al had je een (vervalste) '**Aus-
weis**' op zak. In Voorburg werd tot God gebeden om de
reizen te laten slagen.

Bij prof. Greijdanus had ik een ernstig gesprek over de
toestand in de kerken, maar tevens vroeg hij belangstel-
lend naar het werk van het Comité-Vegter. Voor ik de te-
rugreis met twee volle koffers aanvaardde, zei de hoogle-
raar: 'Broeder Van der Ros, wij zullen samen bidden voor
een behouden thuiskomst.' Een moment dat nog altijd in
mijn geheugen gegrift staat en waardoor de eerbiedwaar-
dige hoogleraar voor ons 'een beminde' werd.

Op de terugreis werd ik in de trein door gewapende lie-
den van de Sicherheitsdienst inderdaad gecontroleerd. De
'Ausweis' deed goede diensten en wij konden de Duitsers
ervan overtuigen dat de kofferinhoud geen **verzetslectuur**
bevatte, maar kerkelijk voorlichtingsmateriaal. Br. **Kou-
wenhoven** stond in Voorburg op het station en was zicht-
baar ontroerd toen hij mij met de koffers zag uitstappen.

R. Schippers bijna-vrijgemaakt

Een van de bezoekers van 'Vliet en Burgh' was de Rotterdamse predikant dr. R. Schippers. Ik herinner me nog goed hoe hij opgewekt en enigszins huppelend de tuin van Kouwenhoven uitliep na een ontmoeting met Schilder en anderen. 'Vanavond gaat het gebeuren in Rotterdam', zeiden we hoopvol tegen elkaar. 'Ome Hein', zoals we br. Kouwenhoven wel noemden, ging naar Rotterdam en wij waren er vast van overtuigd dat daar honderden gemeenteleden ds. Schippers (en misschien ook ds. A.J. van Sluijs) zouden volgen na ondertekening van de *Acte van Vrijmaking*. Maar het was alsof wij een onverwachte koude douche over ons heen kregen, toen we de volgende dag hoorden dat ds. Schippers de knoop niet had doorgehakt. Hij had zes weken uitstel gekregen om zich nader te beraden. In die tijd zou hij door ds. G. Bouwmeester als mentor worden begeleid. Onze vrees toen werd werkelijkheid: ds. Schippers draaide om als een blad aan de boom en 'bleef synodaal'.

Stroom lectuur

Er is heel veel verzonden vanuit Voorburg. Modellen van brieven die gemeenteleden aan hun kerkeraden zonden; een Open Brief van verscheidene predikanten aan de synode; brochures van K.C. van Spronsen zoals *De Waarheid luistert nauw* (die naar velen terecht vermoedden van Schilder zelf was); van dr. P. Jasperse in Leiden: *NEEN!*; van A. Vegter (namens Schilder) *Opwekking of ophitsing?*; van prof. dr. S. Greijdanus (o.m.) *Actuele vragen in verband met de wedergeboorte*; van P.M.J. Mekkes en J.J. van der Wiel met hun brieven aan de kerkeraad van Den Haag-Oost; van ds. C. Vonk *Om waarheid en recht*, en van vele anderen. Het ging echt om duizenden exemplaren!

Er ontstonden sterke banden, vriendschappen die nog altijd voortduren. Dat bleek al duidelijk toen schrijver *dezes* op zijn dertigste verjaardag (13 augustus 1944) een boek ontving met 'opdrachten' van br. Kouwenhoven en zijn medewerk(st)ers. Het ging vergezeld van een uitvoerig, ludiek gedicht getiteld 'Ken u zelf' van Dick Los – 'in eerbied opgedragen aan Bert van der Ros'. Een kostbaar kleinood van een halve eeuw oud.

De samenwerking was uitnemend, al waren niet allen dagelijks aanwezig. Liep je door Voorburg, dan kon het gebeuren dat je K. Schilder op de fiets tegenkwam, getooid met hoed en donkere zonnebril. Hij was misschien op weg van 'Vliet en Burgh' naar z'n oudste dochter Jopie die in Voorburg woonde en was getrouwd met mr. H. de Wilde. Schrijver *dezes* kon na september 1944 nog slechts enkele hand- en spandiensten verlenen, omdat hij zich na Dinsdag (5 sept. 1944) moest gaan bezighouden met de herverschijning van de *Nieuwe Leidsche Courant* (een van de 'Rotterdammer Kwartetbladen'), waaraan hij reeds in augustus 1944 was benoemd als chef-redacteur.

Het zijn mooie herinneringen aan de Vrijmakingstijd. Er was ook droefheid en die wordt nog steeds gevoeld, waar

schrijver *dezes* als enige (en jongste) van twaalf kinderen lid bleef van de Gereformeerde Kerken.

Waarom deze keuze? Omdat ik overtuigd was dat het 'een daad van gehoorzaamheid aan het Woord Gods' was. Ik wenste – door Gods genade en ontferming – gereformeerd te blijven. Ik stem van harte in met de onlangs in het *Nederlands Dagblad* geïnterviewde broeder die opmerkte: 'Wij moeten niet spreken van "vrijgemaakten", wij zijn gewoon gereformeerd gebleven.'

Wie het zo ziet en belijdt, kan 'onder erkenning van eigen schuld en deswege vergeving inroepende van onze Hemelschen Vader' (Acte van Vrijmaking) spreken en zingen van Gods goedertierenheid. Gewoon gereformeerd, zoals mijn vader en grootvader dat waren.

B. van der Ros

De auteur is gepensioneerd journalist en woont te Apeldoorn; hij is o.m. auteur/redacteur van *Het christelijk dagblad in de samenleving* (Leiden 1991) en tevens van *Geschiedenis van de christelijke dagbladpers in Nederland* (Kampen 1993).

¹ *Toelichting van de Generale Synode van de Gereformeerde Kerken in Nederland inzake eenige punten der leer, in opdracht der synode opgesteld door dr. G.Ch. Adders, dr. G.C. Berkouwer, ds. S.J. Popma en dr. J. Ridderbos.*

² *Acta van de Generale Synode van de Gereformeerde Kerken in Nederland 1943/45, art. 174.*

Drs. H. Veldman

Licht en schaduw in de Lage Landen

Een ieder in zijn eigen taal!

Dat is het sprankelende dat ook de kerkgeschiedenis van de Lage Landen doet leven. We horen van Liudger tot Gomar – de tijd van Dordt. Erasmus en de reformatoren, Doopers en gereformeerden komen voor het voetlicht. Tenslotte: Hoe kwam het monumentale werk: 'de Statenvertaling' tot stand?

geb., geill., 240 pag., f 26,50
Verkrijgbaar in de boekhandel

Oosterbaan & Le Cointre b.v.
Postbus 25
3410 AA
5400

VRIJMAKING IN HELPMAN (1944)

Een impressie uit spannende jaren

De redactie vroeg mij een persoonlijk getint artikel te schrijven, een 'verhaal' waarin de spanningen van de oorlogstijd en de kerkstrijd van 1944 merkbaar zijn. Zo'n verhaal is niet los te denken van de gemeente te **Helpman**, waaraan ik van 1942 tot 1946 pastoraal verbonden was. Daarom moet ik mijn verhaal daar wel situeren en begin ik met iets van die gemeente te vertellen.

Helpman – een jonge gemeente

Helpman is oorspronkelijk een gehucht op een van de uitlopers van de Hondsrug, pal ten zuiden van de stad Groningen. Sinds 1915 viel het ook burgerlijk onder die stad. Kerkelijk behoorden de gereformeerden van **Helpman** onder de kerken van Groningen A of B. Toen die gemeenten in 1925 samensmolten, ontstond in **Helpman** de begeerte als afzonderlijke gemeente geïnstitueerd te worden. Zoals het onder gereformeerden gaat: er werd een vereniging opgericht 'Gereformeerd Kerkelijk Leven te **Helpman**'. Die voerde ongeveer tien jaar een taaie strijd met de Groninger kerkeraad die de ongeveer 500 leden in **Helpman** liever niet wilde missen.

Op 28 september 1933 was het zover: er werd een houten **hulpkerk** gebouwd en onder leiding van ds. J. Gispen te Groningen werden de ambten in **Helpman** ingesteld. Die jarenlange strijd om tot een eigen kerkelijk leven te komen heeft de gemeente van **Helpman** wél gestempeld. Ds. Van den Bom moet eens gezegd hebben: 'In **Helpman** weten ze wat het ambt aller gelovigen is. Dat is heel mooi, maar ook wel eens lastig.'

Ds. E.Th. van den Born

Bij een eigen gemeente hoort een eigen dominee. Op 27 maart 1934 beriep de kerkeraad met de gemeente ds. E.Th. van den Bom als eerste herder en leraar. Het werden voor de gemeente van **Helpman** bijzondere jaren, die tijd van ds. Van den Bom. Het was de tijd van de opkomst van de heilshistorische prediking. Van den Bom wist daar voor zijn preekwerk uitnemend gebruik van te maken. Hij had de gave vaak al met de eerste zinnen van zijn preek beslag op de harten van de hoorders te leggen. Het gemeenteleven bloeide. Bij het 25-jarig jubileum van de gemeente te **Helpman** verklaarde ds. Van den Bom: 'Zulke gemeentevergaderingen als in **Helpman** heb ik na mijn vertrek niet meer meegemaakt.'

Dr. R.H. Bremmer in zijn Helper tijd (1942-1946).

Ds. J.W. Tunderman

Van den Bom vertrok uit **Helpman** in 1938. Zijn opvolger was ds. J.W. Tunderman uit **Vrouwenpolder/Gapinge**, schrijver van o.a. een boek over Marnix van Sint Aldegonde. Kort na zijn komst op 18 september 1938 brak de Tweede Wereldoorlog uit. Tunderman was aanhanger van de Wijsbegeerte der Wetsidee en leerling van vooral prof. dr. D.H.Th. Vollenhoven. Dat gaf aan zijn prediking een ander accent. Na de bezetting van ons land keerde Tunderman zich op de kansel vooral tegen het heidense nationaal-socialisme, geheel zoals hij dat voor de oorlog ook reeds had gedaan. Dat had tot gevolg dat hij op 9 januari 1942 werd gevangen genomen door de S.D. Op Tweede Kerstdag 1942 overleed Tunderman in het concentratiekamp Dachau. Zijn vrouw overleed, terwijl zij in een brief aan dr. R. Schippers haar zorgen over het kerkelijk leven uiteenzette, op 4 april 1943. Het echtpaar had geen kinderen. Het Duitse bezettingsbewind was in Groningen heel fel. In het boek Groningen in Oorlogstijd vermeldt prof. M.G. Buist dat van de 1800 illegale werkers in Groningen er 393 omkwamen. De **Grüne Polizei** had

haar hoofdkwartier in het Scholtenshuis, een statige be-
huizing aan de Grote Markt. Van daaruit werd ds. **Tun-
derman** weggevoerd. Het gehate gebouw is bij de bevrij-
ding van Groningen in vlammen opgegaan.

Door de gevangenneming van ds. Tunderman was de ge-
meente van **Helpman** zonder predikant. En dat bij 1200
zielen, waaronder 150 catechisanten. De kerkeraad be-
sloot na enige tijd een hulpprediker te benoemen. Dat
deed men vaker in zulke situaties. Een hulpprediker
moest alles doen wat een predikant doet, hij mocht alleen
niet de sacramenten bedienen. Je was, als je je kandi-
daatsexamen gedaan had, allang blij met zo'n benoeming.
Er waren in die tijd ongeveer 120 beroepbare kandidaten!

Hulpprediker

In die situatie kreeg ik het verzoek in **Helpman** voor te
gaan. Het was de zondag na mijn doctoraal: juni 1942. De
meidoorns langs de Helper straten bloeiden prachtig.
's Morgens preekte ik over Hand. 28 vers 30 en 31: Pau-
lus die onverhinderd (S.V.) in zijn eigen gehuurde wo-
ning het evangelie bracht in het centrum van de wereld.
's Middags had ik als tekst het slot van Romeinen 8: dat
dood noch leven ons kunnen scheiden van de liefde Gods
in Christus Jezus. De preekstof was duidelijk door de oor-
logssituatie bepaald.

Ik kreeg de benoeming tot hulpprediker en begon mijn
werk op 1 augustus 1942. Ik was toen 25 jaar oud. U
moet zich voorstellen: een gemeente van 1200 zielen en
150 catechisanten. Twee eminente voorgangers, bij wie
de gemeente in zekere zin nog leefde. Ik kreeg een briefje
met de namen van de zieken en de bejaarden die bezocht
moesten worden. Dat was alles!

Daar kwam bij dat aan **Helpman** ook de pastorale verzor-
ging was opgedragen van de (niet-politieke) gevangenen
uit het hele provinciale ressort. Er waren altijd wel enkele
gevangenen: fietsendieven, schapenslachters. Het was im-
mers oorlogstijd. Ik vond het altijd heel pijnlijk zo'n be-
zoek te beëindigen. 'Ach dominee, blijft u nog even..!'

Naarmate de oorlog verder ging, kwamen er onderduikers.
Die werden op hun duikadressen bezocht. Berichten via
het Rode Kruis ontvangen over het omkomen van familie-
leden in Indië, Duitsland of elders moest ik aanzeggen.

Tweede predikant

Eén ding had ik mee. Er werden 's zondags vier diensten
gehouden. Zodoende kon ik iedere preek twee keer hou-
den. Het is onvoorstelbaar dat je dit alles kon doen. Je
kreeg er bijzondere kracht voor. Vraag ook niet welke
fouten er – ook pastoraal – gemaakt werden; je was oner-
varen. Één ding is zeker: er was in de Helper gemeente
een sterk besef van de gemeenschap der heiligen. Daarin
kun je veel van elkaar verdragen.

Ik ben niet lang hulpprediker geweest. De kerkeraad be-
sefte mijn moeilijke situatie en beriep mij als tweede pre-
dikant. Mijn vrouw en ik waren heel blij met dit beroep.
En zo preekte ik op 21 februari 1943 intree met als tekst
2 Timotheus 2 vers 8 en 9: Paulus' opwekking aan Timo-

theus de opstanding van Christus in gedachtenis te hou-
den, want het Woord Gods is niet gebonden. Ook nu weer
stond de oorlogssituatie op de achtergrond.

Ik kreeg later ook verlichting van werk, want op 27 fe-
bruari 1944 deed ds. **H.J. Spier** van **West-IJsselmonde** in-
tree met 2 Cor. 5 vers 20 en 21. Hij was beroepen in de
vacature-Tundermanen was, evenals deze, aanhanger van
de Wijsbegeerte der Wetsidee. Hij stond stellig aan de be-
zwaarde kant en legde in de kerkeraad zelfs de verklaring
af 'dat Gods Woord niet met dwingend gezag van ons
eist, dat wij zullen aannemen, dat in elk gedoopt kind van
gelovige ouders vóór de doop het onvemietigbare zalig-
makende werk van den Heiligen Geest reeds begonnen is'.

Kerkstrijd

Donkere wolken pakten zich in dat jaar 1944 samen boven
het kerkelijk leven, ook boven de gemeente van **Helpman**.
De kerkeraad had tot nu toe in grote trekken achter Schil-
der en de bezwaarden gestaan. Ik meende ook op ds. Spier
te kunnen rekenen, als er een crisissituatie ontstond. Die
kwam nog vrij plotseling op donderdag 28 september
1944. De kerkeraad was samengeroepen om zijn standpunt
te bepalen tegenover de kerkelijke gebeurtenissen in de
stad en de classis Groningen. Een voorstel van ouderling
K. Wierenga en mijzelf hield in het niet voor vast en bon-
dig houden van de **leeruitspraken** en van de kerkelijke
vonnissen, maar te blijven bij het fundament van de kerk:
Gods Woord en de Drie Formulieren van Enigheid. Er
kwam ook een tegenvoorstel ter tafel: dat van br. G. Mei-
ma. Br. **Meima** was de scriba van onze kerkeraad en een
man van groot gezag. Hij was lid van de generale synode
en had zich daar meestal aan de kant van ds. D. van Dijk
opgesteld. Als oud-directeur van de 'Kweekschool met de
Bijbel' in Groningen had hij veel invloed. Hij wilde de
kerkeraad laten uitspreken, dat als leidraad bij de bespre-
kingen moest worden aangenomen dat 'handelingen die
leiden tot verbreking van het kerkverband niet gerecht-
vaardigd zijn'. Ds. Spier trok toen zijn verklaring in en
schaarde zich achter het **voorstel-Meima**. Dit werd in
stemming gebracht en met 12 tegen 5 stemmen aangenomen.
Vóór de stemming hadden br. **Wierenga** en ik ver-
klaard dat, indien het **voorstel-Meima** werd aangenomen,
wij ons als de wettige voortzetting van de kerk van **Help-
man** beschouwden. Het 'Historisch Bericht' dat ik enkele
dagen later opstelde, vermeldt na die stemming: 'Zij
(**Bremmer** en **Wierenga**) hebben de broeders gegroet en de
vergadering verlaten.' Wel werd eerst nog de vergadering
met dankzegging door br. Koebrugge gesloten. Het is
moeilijk te beschrijven wat er op zulke momenten door je
heen gaat. Ik was er diep van overtuigd, dat de synodale
besluiten de Gereformeerde Kerken afvoerden van het
enig fundament: Gods Woord en de Drie Formulieren van
Enigheid. Daarom mochten en konden wij ons niet aan de
synodebesluiten conformeren.

Vrijgemaakt

De gebeurtenissen volgden elkaar nu snel op. Diezelfde

avond besloten br. **Wierenga** en ik de volgende avond te vergaderen met enkele gekozen ambtsdragers die vanwege hun kerkelijk standpunt nog niet bevestigd waren. Zij verklaarden zich bereid zich in de vrijgemaakte gemeente te laten bevestigen. We besloten diezelfde avond de gemeente van dit alles in kennis te stellen. Zo kwamen op zaterdagmiddag 30 september de gemeenteleden samen om in een kleuterschool zich te laten voorlichten en eventueel de Acte van Vrijmaking te tekenen. Maar het **allerbelangrijkste** was, dat wij reeds op die volgende zondag 1 oktober 1944 de gemeente konden samenroepen tot de dienst des Woords. We hadden in die enkele dagen de beschikking gekregen over de zolder van de firma Timmer, die ons voor die ene zondag haar gebouw verhuurde.

Daar zaten wij dan: mannen, vrouwen, kinderen, een paar honderd in getal. De kerkgangers zaten op stapels hout of op haastig geleende stoelen. Ikzelf stond achter een geïmproviseerd preekgestoelte. Ik bevestigde de vijf ambtsdragers tegen wie bezwaren waren ingediend op de classis Groningen. Ik preekte over dezelfde tekst als waarmee ik intree had gedaan: **2 Tim. 2 vers 8 en 9**; over het niet-gebonden zijn van het Woord Gods, maar nu met de spits naar de hiërarchie in de kerk. We hebben maar één zondag op die Timmerzolder gekerkt. Het moet tot eer van de broeders van de andere kant worden gezegd, dat zij ons op billijke voorwaarden vrijwel direct het kerkgebouw in gebruik gaven. De verhoudingen waren op het persoonlijke vlak niet zo gespannen. Zo hielden wij in die donkere maanden voor de bevrijding enkele malen bidstond met het oog op de nood van de tijd, samen met de hervormden (ds. **Altena**) en de synodalen (ds. **Spier**). Na de bevrijding was er een gemeenschappelijke dankdienst in het oude Helper kerkje, waar de andere hervormde dominee, de later zo bekende W. Aalders, voorging. Zelfs de hervormde prof. **Haitjema**, die in **Helpman** woonde, ging in de dienst voor.

Mijn indruk nu, na zoveel jaar is, dat wij wel duidelijk ons standpunt afbakenden, maar dat er persoonlijk nog geen totale verwijdering was.

Schilder in Groningen

Groningen was in die tijd een centrum van vrijgemaakte activiteit. Prof. Schilder, die met de laatste trein die vóór de spoorwegstaking uitbrak reed, nog tot Assen had kunnen komen, durfde niet meer terug te gaan naar Kampen en bleef in Groningen. Hij **heeft** in die tijd vaak gepreikt en voorlichting gegeven. Er kwamen tal van vragen op ons af en Schilder hield er een soort kerkelijk adviesbureau op na. Toen hij in april 1945 terugging naar Kampen schreef hij een hartelijk dankwoord aan de Groninger kerken (Mededelingen **28** april 1945). Ik zie hem nog zitten: boven op een grote open vrachtwagen, een sigaar in de mond.

'Het sein Lodewijk hangt uit!'

Het waren barre tijden waarvan de jongere generatie nu nauwelijks enig besef heeft. Ik herinner mij dat ik samen met ds. B.A. Bos van Assen eind augustus 1944 terugkwam van

een vergadering in Den Haag/Voorburg ten huize van br. Kouwenhoven over de vraag of er revisie van de synodebesluiten moest worden gevraagd. Bos en ik reden samen terug. Opeens zei ik tegen Bos: 'Het sein **Lodewijk** hangt uit!' Dat was een signaal voor machinisten dat er luchtgevaar was. Ik had die woorden nog niet gezegd of de trein stopte, onvoorstelbaar vlug. Boven ons knetterde de mitrailleur van het vliegtuig en achter ons schoot het Duitse luchtdoelgeschut vanaf de laatste wagon. Ik ben nog nooit zo vlug de trein uit geweest als toen en rolde met ds. Bos in een half droge sloot. Ik hoor nog een Duitse officier langs de trein roepen: 'Ist ein Arzt da?' .

Zelf werd ik op een middag opgepakt en met een stuk of twintig anderen naar het Scholtenshuis gebracht. We hadden geen 'Ausweis', dat wij vrijgesteld waren van het graven. We moesten in het portaal op de grond gaan zitten en zouden wel nader horen. Om half elf kwam er een Duitse officier. Hij las onze namen op met telkens erachter: 'Sie **gehen** graben.' Er waren ook muzikanten opgepakt die met hun muziekinstrumenten op weg waren naar een restaurant. Tegen hen klonk het: 'Sie **gehen** graben. Wir brauchen heute keine **Musik**.' En als laatste: 'Der Pfarrer kann **gehen**. Soll ein Ausweis holen.' Wat de Pfarrer natuurlijk niet gedaan heeft. Diepe indruk maakte op mij, dat een gemeentelid (br. Seepma) tijdens een dienst uit de kerk werd gehaald en gevangengezet. Hij heeft het vaderland (hier beneden althans) niet teruggezien. Na de oorlog bleek dat hij in het kamp **Neuengamme** omgekomen was. Zijn gedachtenis moge in ere blijven!

Vrijmaking toen en nu...

Men vraagt mij wel eens: 'Waarin zat nu het bevrijdende van de Vrijmaking? Geldt dat nu nog?' Ik zou willen antwoorden: 'Er zitten twee kanten aan deze zaak. Natuurlijk werkt het bevrijdend wanneer je tegen verwerpelijke kerkelijke besluiten hardop **née** kunt zeggen. Je was blij met ieder die dat ook deed. Maar Vrijmaking betekende in die eerste tijd ook: op weg gaan zonder dat je wist waar je uitkwam. 'Zou het resterende gedeelte van de gemeente het levensonderhoud voor ons gezin nog wel kunnen opbrengen?', opperde een ouderling voorzichtig. Voor veel predikantsgezinnen waren het zorgvolle dagen. En dan waren er de 'pijnpunten' van de breuk in familie en vriendschapsverbanden en in de pastorale verhoudingen. Ik heb de indruk, dat we daar toen te veel aan voorbijgingen en er nu meer oog voor **krijgen**. Het maakt ons 'jubileum' ook – naar ik hoop – ingetogener. En, wie weet, komt er nog eens een open gesprek tussen broeders en zusters die elkaar in het verleden zo na hebben gestaan.

R.H. Bremmer

De schrijver is emeritus-predikant van de Gereformeerde Kerk te Enschede-Oost. Hij diende eerder de kerken van Helpman en Zwolle. Hij promoveerde op de dissertatie Herman Bavinck als dogmaticus, 1961. Verder publiceerde Bremmer veel op het gebied van dogmatiek, geschiedenis en kerkgeschiedenis.

'DENK AAN 'T VADERLIJK MEËDOGEN, HEER, WAAROP IK BIDDEND PLEIT'

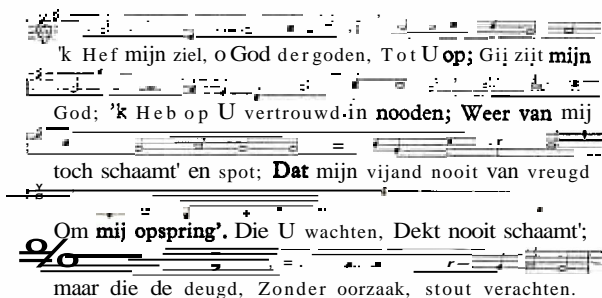
Voor dit Vrijmakingsnummer van De Reformatie hebben we naast de stemmen van verschillende 'mannen-broeders' ook de stem gevraagd én gekregen van een zuster. Niet om daarmee de indruk te wekken dat we in zoiets als feministische kerkgeschiedschrijving geloven, maar gewoon omdat de stem van gelovige vrouwen ook doorklinkt in de mondige gemeente van Christus. We danken mevr. L.G.J.

Bloemink-Rehwinkel uit Deventer hartelijk voor haar reactie op de door ons gestelde vragen. Ze vertelt haar verhaal met verve! Een echt persoonlijk document

Een klein gezin in een grote kerk

Wij vormden een klein gezin, moeder, vader en een dochter. Onder mijn vroegste herinneringen, toen ik ongeveer vier of vijf jaar was, is er één die teruggaat naar de eerste dag der week, de *zondag*. Wij begaven ons dan naar een voor mij indrukwekkend gebouw, niet zozeer aan de bui-

PSALM 25.

'k Hef mijn ziel, o God dergoden, Tot U op; Gij zijt mijn
God; 'k Heb op U vertrouwd in nooden; Weer van mij
toch schaamt' en spot; Dat mijn vijand nooit van vreugd
Om mij opspring'. Die U wachten, Dekt nooit schaamt';
maar die de deugd, Zonder oorzaak, stout verachten.

2
HEER, ai, maak mij Uwe wegen
Door Uw woord en Geest bekend;
Leer mij, hoe die zijn gelegen
En waarheen Gij Uw treden wendt.
Leid mij in Uw waarheid leer
Iv'rig mij Uw wet betrachten.
Want Gij zijt mijn heil, o HEER,
k Blijf U al den dag verwachten.

3
Denk aan 't vaderlijk meêdoogen,
HEER, waarop ik biddend pleit,
Milde handen, vriend'lijk oogen,
Zijn bij U van eeuwigheid.
Sla de zonden nimmer gâ
Die mijn jonkheid heeft bedreven;
Denk aan mij toch in genâ,
Om Uw goedheid eer te geven.

4
's HEEREN goedheid kent geen palen;
God is recht, dus zal Hij door
Onderwijzing hen, die dwalen,
Brengen in het rechte spoor.
Hij zal leiden 't zacht gemoed
In het effen recht des HEEREN;
Wie Hem need'rig valt te voet,
Zal van Hem Zijn wegen leeren.

5
Lout're goedheid, liefdekoorden,
Waarheid zijn des HEEREN paân
Hun, die Zijn verbond en woorden,
Als hun schatten, gadeslaan.

PAUZE.

Wil mij, Uwen naam ter eer.
Al mijn euveldaan vergeven;
Ik heb tegen U, o HEER,
Zwaar en menigmaal misdreven.

6
Wie heeft lust den HEER te vreezen,
't Allerhoogst en eeuwig goed?
God zal zelf zijn leidsman wezen;
Leeren, hoe hij wand'len moet.
't Goed, dat nimmermeer vergaat,
Zal hij ongestoord verwerven,
En zijn Godgeheilig zaad
Zal 't gezegend aard'rijk erven.

7
Gods verborgen omgang vinden
Zielen, daar Zijn vrees in woont;
't Heilgeheim wordt aan Zijn
(vrienden,
Naar Zijn vreesverbond, getoond,
d' Oogen houdt mijn stil gemoed
Opwaarts, om op God te letten;
Hij, die trouw is, zal mijn voet
Voeren uit der boozen netten.

8
Zie op mij in gunst van boven;
Wees mij toch genadig, HEER.
Eenzaam ben ik en verschoven;
Ja, d' ellende drukt mij neer.
k Roep U aan in angst en smart;
Duizend zorgen, duizend dooden
Kwellen mijn angstvallig hart;
Voer mij uit mijn angst en nooden.

tenkant – immers, een klein kind neemt slechts de ingang waar. Het bijzondere was de *binnenkant*. Het grote orgel met de daarop verspreide engeltjes, het machtige geluid dat zo op eigen gezag door het gebouw galmde, prachtig! En opeens een stilte. De man die onder het orgel verscheen, verbrak deze stilte. Zijn echo vulde het gebouw tot in alle hoeken – zonder microfoon. De mensen gingen staan en weer zitten. Daarna voltrokken zich onbegrijpelijke dingen. De man die ik dominee moest noemen, speelde de grootste rol. Ik was verbaasd over zijn grote stem. Dit alles speelde zich af in de *Noorderkerk* aan de Akkerstraat te Groningen. En ds. Douwe van Dijk was nadrukkelijk aanwezig.

Toen ik alles had begrepen van kerkgang, preek, zingen en luisteren naar Douwe van Dijk, werd deze jeugdherinnering van een zondagmiddag afgesloten met een toen nog niet begrepen geloofservaring. Zeer bewogen klonk een zin uit een bekende psalm luid en krachtig door het kerkgebouw: *'Denk aan 't vaderlijk meêdoogen, HEER, waarop ik biddend pleit'*. De gemeente zong ontroerd mee. Ook ik was erg onder de indruk en wilde na de dienst die eerste regels van psalm 25 vers 3 leren!

De preken werden na de kerkdiensten intensief besproken, vooral als onze familie of vrienden riiee naar huis gingen

Hoe vaak is dit vers mij niet te binnen geschoten als herinnering, maar bovenal omdat ik begreep dat het 'genade' was, die twee eerste regels.

Dat ds. Van Dijk mijn weg vele malen zou kruisen, wist ik toen nog niet.

Gelovig-zijn

Wij waren een gewoon, degelijk gereformeerd gezin. De preken werden na de kerkdiensten intensief besproken, vooral als onze familie of vrienden mee naar huis gingen. Als enig kind was ik daar vaak bij aanwezig. Al gauw begreep ik dat een preek belangrijker was dan een mens, de dominee in dit geval die hem tot ons bracht. Hieruit leerde ik ook de karakters van de mensen om mij heen kennen, ze inschatten en rangschikken onder 'gelovigen'. Wat men, aldus mijn moeder, van onze naaste burenen niet kon zeggen, ze waren toch zo aardig! Men moest dus gelovig zijn en over preken kunnen spreken.

Hervormde school

Toen ik zover was gevorderd in deze eenvoudige analyse

brak de tijd aan dat ik naar school ging. De school was van orthodox-hervormde richting. Ik heb daar zes heerlijke jaren in doorgebracht. De sfeer, aangegeven door het personeel, was rustgevend. Mijn prille geloof ontmoette bijbelse vertellingen, de uitleg en vooral de toepassing. Dit laatste werd gerealiseerd door goede omgang met elkaar. Schreeuwen, hatelijkheden of iets dergelijks werden rustig geneutraliseerd. Heel bewust moesten wij de psalmen en gezangen zingen. Er werden eisen van eerbied aan ons gesteld. Nu kan men zeggen: Ik idealiseer het mooie van het vroegere kind-zijn. In dit geval is dat niet zo. Later hoorde ik dat deze school, vanuit de christelijke levenswandel en de daaruit voortkomende richtsnoeren voor een kind, heel bijzonder was.

Het gereformeerde element in mijn zes jaren schoolgaan, beperkte zich tot de zondagen; vriendinnetjes uit gereformeerde **kringen** had ik niet. Het stond mijn ds. Van Dijk dan ook niet aan dat ik de gereformeerde school, erfgoed van de strijd der vaders, niet bezocht. Mijn ouders waren het daar wel mee eens, maar wilden mij niet uit deze schoolsfeer halen. Totdat ik naar de gereformeerde MU-LO moest. En zo geschiedde!

Jarenlang had ik heimwee, niet zozeer naar het onderwijs, maar naar de verhoudingen van kinderen en volwassenen die elkaar 'om Gods wil' respecteerden.

Inspectrice

Ambitieuze ben ik nooit meer geworden totdat het kleuteronderwijs mijn belangstelling kreeg, in hoofdzaak om het jonge kind, zijn psychische en geestelijke ontwikkeling te bestuderen. Daarna was het leven rijk en interessant. Van hoofd van een kleuterschool tot leraar aan de Opleidingsschool voor het Kleuteronderwijs tot rijksinspectrice bij het kleuteronderwijs en later het basisonderwijs. Tot mijn 67e jaar heb ik genoten van de kinderen en de volwassenen waarmee ik 'samenleefde'.

Gehoorzamen en geloven

Dat zich in deze vooroorlogse jaren meer afspeelde is te begrijpen. Daar was de catechisatie, pianoles, Huizinga's zangklassen, de kleine en grote meisjesvereniging, de letterkundige club, enz. Toen ik ongeveer 20 jaar was kwam ds. Van Dijk weer in mijn leven. Als lid van de **meisjesvereniging** 'De wilde wingerd' kon mijn interesse, liefde voor God en Zijn plaats in ons leven voluit worden besproken. Een belangrijke dimensie had zich bij mijn geloven gevoegd, nl. gehoorzaamheid aan de Schrift. Vooral het geloof der aartsvaders trof mij en graag wijdde ik daar een inleiding aan.

Froukje van Dijk, dochter van de dominee, was onze presidente. Zij vroeg mij eens op een avond bij haar te komen. Op een warme zomeravond zaten wij voor het open raam in de Akkerstraat. Froukje vertelde dat ze ging studeren en of ik haar wilde opvolgen als presidente. Ontzet riep ik uit dat ik dit niet kon, die bekwaamheid niet bezat. Toen donderde een stem door de stilte: 'Alles wat je wilt, kun je!' **Douwe** van Dijk.

Toen ging door mij heen: 'Denk aan 't vaderlijk **meêdogen**'. Waarom? Ik denk aan het feit dat ik me een te zondig mens vond voor de functie die men mij toedacht. En ook die plotseling zo heel luide stem uit mijn kinderjaren. Jarenlang bleef ik onze vereniging leiden. Ons lijfblad was **Bouwen en Bewaren**. Verder lasen we de **Nieuwe Provinciale Groninger Courant, Pro Ecclesia**, het **Gronings Kerkblad** en nog wat evangelisatieblaadjes.

Veranderingen

Er kwam verandering bij de gereformeerden. Er werd nogal **kritisch** gesproken over bepaalde **aspecten** van de erfenis van Abraham Kuyper. Vooral in theologische **kringen** werd een strijd gevoerd in de jaren na 1930. Wat wilde men? Kuyper, de man van herleving en verjonging van het calvinisme, betekende voor velen een moeizaam opklimmen naar iets dat men zonder het te weten of te begrijpen, een stuk rijkdom dat aan velen een vastere geloofsovertuiging gaf.

Helaas ontbrandde een strijd, die echter voerde naar reformatie. Maar dat werd door velen zo niet ervaren.

Waar ging het om? **Voornamelijk** om het Verbond en de Doop. De verbondsleer die aangeeft dat wij in Gods teerste band zijn opgenomen, die aangeeft dat wij **verbondsrechten** hebben net zoals Abraham, dat we **verbondskinderen** mogen heten. Zo is ook de Doop geen zaak van veronderstellingen. Zo werkt God niet. Oude beloften en nieuwe vervullingen. In Christus geheiligd. Ziet u de heilshistorie naderen?

Men vroeg, zeer terecht: En jullie dan? Vloog dit jullie dan zomaar aan? Nee! Er werd lang gediscussieerd, avonden werden belegd voor nadere uitleg, brieven aan elkaar geschreven in de provincie, over en weer. Predikanten verzocht hun mening te geven. En niet alleen over Verbond en Doop. Er was meer: de **pluriformiteit** en de gemeene gratie kwamen te sprake. Het was professor Schilder die heldere uitleg gaf.

De oorlog

We gaan terug naar mei 1940. De beide strijdtoneelen overlaptten elkaar. De vijand zichtbaar, onze kerkelijke strijd onzichtbaar.

Die eerste oorlogsdag hadden mijn moeder en ik zorgen om vader, die ergens in Twente was. De 12e mei verscheen hij weer; hij had de auto opgeborgen – ik geloof in Balkbrug – en had een fiets gekocht en zo was hij onderweg al met de oodog in aanraking gekomen.

De capitulatie gaf een stuk onzekerheid, we kwamen in vreemde handen. **Colijn** trachtte onze rustig te houden. Koningin Wilhelmina deed wat ze moest doen. Lang niet iedereen begreep waarom de ministers ook naar Londen waren gegaan. Later werd begrepen dat in Londen voor ons kon worden gewerkt.

De arrestatie van prof. Schilder was een schrik maar men verwachtte wel dat hij weer vrij zou komen. De situatie in ons land was niet te overzien. De kerkelijke situatie was

dubbel moeilijk door de bezetter en z'n verboden. Velen verplaatsten hun interesse van de kerkelijke zaken naar verzetsactiviteiten. Het was een kleine groep die ons moest inlichten en voorlichten. Vergaderen in bijna alle dorpen en streken van Groningen. **Douwe** van Dijk als trouwe voorvechter was bijna overal. Nog hoor ik hem uitroepen: 'O, volk van God. luister naar Zijn stem!' Mensen jonger dan ik maken er wel eens grapjes over. Toe maar, hij sprak uit z'n hart en dan doet stijl er niets van af.

En toen kwam de leeruitspraak van 1942

Op allerlei manieren werd de synode-uitspraak bekend gemaakt. We waren wel zeer verrast. Dit was ontoelaatbaar. Maar de posities waren ingenomen! Onze leiders wisten intussen wel dat ze geschraagd werden door allen die de materie hadden begrepen.

1943: ik zal nog eens teruggaan naar onze **meisjesvereniging**. Ook hier begonnen zich tegenstellingen af te tekenen. Met de voorzitter van de jongelingsvereniging probeerden we de beide verenigingen nog eens te overtuigen. Zij die overbleven kwamen trouw.

En het was oorlog, alom verdriet en angsten. Ook hierin moest men belangstellend en opbeurend zijn.

Ik was hoofdleidster op de christelijke kleuterschool in Ten Post. Er waren een paar mensen in het dorp en de omgeving waar je geen vat op kon krijgen. En toch wilden ze wel over de kerkelijke strijd praten. Maar het oude kerkgebouw was hun dierbaarder dan de goede beslissing, want ze waren slim genoeg om toen al te beseffen dat we niet samen bleven. Tot na de Vrijmaking ben ik er gebleven en ik wist tot op de dag van mijn afscheid nog niet wie wel of niet achter de Vrijmaking stond. Op de afscheidsmiddag kwam ik er achter. Een van de boeren zei: 'Je hebt je best gedaan, maar ik wist allang wat ik moest doen.' Blijdschap was nergens te bespeuren. Wel **triomfalisme** bij sommige synodalen.

De meisjesvereniging mocht haar naam niet meer gebruiken, we werden tenslotte maar gewoon een 'bijbelclub'.

In de kerk zongen we toen over 'des vogelvangers net'.

In de kerk zongen we toen over 'des vogelvangers net'. De predikant werd daarover op het matje geroepen bij het Scholtenshuis, waar de Duitse commandant vroeg wat dat te betekenen had. In de kerk zaten altijd Duitse spionnen. De predikant kon weer gaan toen het de Duitser duidelijk was dat er geen 'geheim wapen' bedoeld was...

Kerstfeest 1944

We vierden als meisjes voor het laatst samen het Kerstfeest bij de familie Anneveldt aan de **Kraneweg** te Groningen. We mochten als 'bijbelclub' ook niet meer in een **kerkzaal** zijn. Vergaderen was verboden. Één dezer dagen

vond ik de inleiding terug die ik een halve eeuw geleden gemaakt had. De titel verbaasde me niet; ik zou het in deze tijd ook **kunnen** schrijven: 'Het heil dat d'aard in 't rond verheugt' (psalm 98 vers 2). Bij het herlezen trof me deze regel: 'Horen wij niet dwars door alle **oorlogsrumor** Zijn stem?' Zo ook nu, 1994.

We zongen maar één lied, men zou ons eens op straat kunnen horen. Het was de laatste bijeenkomst, samen als meisjesvereniging.

Kring van bezwaarden?

Men kan niet spreken van een kring rondom **bijv. A. Zijlstra**. Partijschappen waren er niet. **Zijlstra** had een uitgebreide vriendenkring en natuurlijk werden er allerlei kerkelijke zaken besproken.

Ook prof. Schilder sprak waar het mogelijk was tijdens zijn langdurig verblijf in Groningen, 1944-45. Hij preekte ook een keer in Haren, ik meen dat het Oudejaarsdag was. Een enkele uitspraak van hem heb ik onthouden: Christus, Hij de Leeuw op **Juda's** erf. Hij het Lam! In Schilders preek was duidelijk de heilshistorische boodschap te beluisteren.

Veel ambtsdragers hebben Schilders **uiteen-** zettingen in de zalen bij de Noorderkerk gevolgd. Ik heb hem ook vaak gehoord. Hij had, door de Heilige Geest, gaven ontvangen om te 'zien' wat de bedoeling van Gods Woord was voor ons, die wilden 'mee-zien'.

Veel ambtsdragers hebben Schilders uiteenzettingen in de zalen bij de Noorderkerk gevolgd. Ik heb hem ook vaak gehoord. Hij had, door de Heilige Geest, gaven ontvangen om te 'zien' wat de bedoeling van Gods Woord was voor ons, die wilden 'mee-zien'.

Een van Schilders beste vrienden, **Anko Scholtens**, die veel evangelisatiewerk in Oosterhogebrug verrichtte, had eerder al vaak voorlichting gegeven. Maar hij werd gevangen genomen en overleed in Duitsland in 1943. De heer B. Roorda was ook sterk bewogen met de kerkelijke ontwikkelingen. Ze brachten hem soms in opstand en zijn niet zachtzinnige replieken en bezwaarschriften werden alom bekend.

Het waren beklemmende tijden. Pamfletten over en weer. Brieven naar de synode waarin werd geschreven dat wij ons niet wilden neerleggen bij onschriftuurlijke **leeruitspraken**. En dan was er die voortdurende onzekerheid over de toekomst van ons land. We hadden nog geen idee van een bevrijding. Soms lag de **kerkstrijd** ver weg en opeens raakte die weer ons hart. Achteraf zag je soms de verbanden. Een groot aantal mensen op de vlucht, gevangen, gedood, ver van huis hebben ze toch de troost meegenomen: Wij zijn Verbondskinderen!

Maar na de oorlog besepte je dat God ons twee keer moedig liet zijn! Twee keer strijd, waarin je je moed moest

tonen om partij te kiezen. Niet om achteraf flink **tevoor-**schijn te komen, maar op hét moment.

1944: schorsingen. Met grote verontwaardiging ontvangen. Nadat bekend was dat kandidaat **Herman Schilder** in Bergschenhoek moest tekenen en dit weigerde, kwam een gedachte bij me op: **reformatie**. Zover was het toen nog niet, maar na de Vrijmakingsvergadering in Den Haag (ik was daar niet) en de berichten over de gang van zaken in de Groningse kerkeraad wisten we dat er bij het maken van een keuze een breuk zou komen in de gereformeerde gelederen.

Het kerkrechtelijke aspect lag erg zwaar, omdat daardoor duidelijk zichtbaar werd dat er twee kerken zouden komen en dát op grond van onbehoorlijk gedrag van een synode.

Het dogmatische aspect was verontrustend. Lang niet iedereen had een standpunt bepaald, ook al vond men de schorsingen afkeurenswaardig.

De consequenties van het dogmatische aspect gingen dieper en wogen voor mij het zwaarst. De vraag of ik onmiddellijk vrijgemaakt werd, kan ik slechts zo beantwoorden: Ik was en ben gereformeerd.

De meeste geschorste predikanten wisten eigenlijk hun vonnis al. Juist ambtsdragers waren voldoende in staat geweest te weten waarom al die beroering in de harten van de gereformeerden speelde. Maar zoals bij alle teleurstellingen onzekerheid over wat er verder ging gebeuren, kwamen de karaktertrekken van ons allen sterk naar voren. Ieder die zich deze periode nog kan herinneren, voelt nog de ontredde in zijn eigen hart. Velen die achter de juiste leer over Verbond en Doop stonden, volgden hun echtgenoten; men wilde niet ook nog een scheuring in het gezin! Zeker, er waren families die, niet meteen, maar op den duur uit elkaar gingen.

Consequenties

Toen de zakelijke consequenties naar voren kwamen, was er van tolerantie niet veel te bespeuren. De kerkelijke goederen moesten worden verdeeld, maar hoe? Hoe lagen de verhoudingen? Talloze mensen, vaak de vrouwen, wilden 'hun kerk' niet verlaten en bleven maar om de dominee in hun kerk. Vooral in de provincie speelde dit. Ook onder predikanten trouwens kwam iets dergelijks voor. Ik denk hierbij aan ds. **Douwe** van Dijk. De eerste zondag na de Vrijmaking beklom hij in de zeer vroege ochtend de preekstoel in 'zijn' Noorderkerk en verkondigde dat niemand hem hier af en uit zijn kerk zou **krijgen**. Een Gronings trekje – nee, hij was een Fries!

Ik denk hierbij aan ds. **Douwe** van Dijk. De eerste zondag na de Vrijmaking beklom hij in de zeer vroege ochtend de preekstoel in 'zijn' Noorderkerk en verkondigde dat niemand hem hier af en uit zijn kerk zou krijgen. Een Gronings trekje – nee, hij was een Fries!

Ach, de mens in zijn hart getroffen, reageert niet altijd correct.

Zo was er een ouderling die na de preek de predikant geen hand wilde geven; mensen die onder de preek de kerk verlieten.

Wij hadden een juiste keus gemaakt, kerkrechtelijk en dogmatisch stonden wij recht tegenover onze God. Maar in dit alles waren we de oude mens en die was vaak een slechte raadgever in ons gedrag.

Bezwaard – niet vrijgemaakt

Helaas gingen velen niet mee met de **Vrijmaking**. Bezwaard was men wel. Ds. Van der Zanden, plaatselijke collega van ds. Van Dijk, voelde zich 'meelevend bezwaard'. Vooral in de provincie vond men Schilder strak, streng en niet gemakkelijk te begrijpen. Maar als **Douwe** van Dijk kwam preken of spreken, begrepen ze het beter en zijn 'donderstem' accepteerden ze.

De onschriftuurlijke aspecten die we jarenlang vanuit Kuypers opvattingen hadden meegekregen, waren langzamerhand wel duidelijk. Maar we hadden óók respect voor Kuypers die gevochten had voor Calvinistisch denken en leven. Voor ouderen in 'Stad en Ommeland' was er vaak 'vroom verweer' tegen de 'nieuwigheden' van Schilder.

Ten aanzien van vrienden, collega's en iedereen waarmee je erover sprak, kwam je bijna altijd vast te zitten in het 'waarom?'. Je moest veel te snel 'even' zeggen waarom je vrijgemaakt was geworden. Lang niet iedereen had diepgaande interesse in de achtergronden. Wij zeiden dan wel eens: 'Jullie hebben je eigen broeders geschorst.' Zij antwoordden: 'Ja, en jullie zijn de kerk uitgegaan, je wilde vrij zijn en niet meer bij ons horen.' Voor goede uitleg had je uren nodig. Die kon je **krijgen** in de vele voorlichtingsvergaderingen.

De latere ontwikkelingen

Er kwam een scheuring in de Meisjesbond. We konden gewoon niet meer samen doorgaan. Mevr. Parmentier heeft hier goede leiding aan gegeven.

Er kwamen **gereformeerde** scholen. Maar wat wij als zegen zagen, eigen scholen waarin Gods eisen en beloften werden onderwezen, was voor de andere schoolbesturen een ramp, praktisch zowel als theoretisch. Men was er verlegen mee. Was de godsdienstige opvoeding dan zo onvoldoende? Zo onschriftuurlijk?

In alle ootmoed moesten wij erkennen dat aan de kinderen Gods Woord en de uitlegging daarvan, vooral de leer van het Verbond met hen, moest liggen in de juiste interpretatie. Het ging om oprechte gehoorzaamheid aan God, alle dagen.

En wat te zeggen van de offers die ouders en leden financieel moesten brengen, van het isolement ook vaak van kinderen die hun vriendjes verloren.

Maar ook: wat te zeggen over alles wat God zegende in de werken der mensen!

De gouden draad

Mijn eigen eendoordeel over dit alles is: verwondering over de goedheid van God. En ik zou willen dat wij, gereformeerden, dit alles met tedere handen mogen dragen naar de toekomst.

Wat mijn eigen geloofsleven betreft, dit bloeide op ondanks de vele gebeurtenissen om ons heen. De preken werden rijker door de heilshistorische aanpak, waardoor we de eenheid van het Oude en Nieuwe Testament beter gingen zien. De rijkdom van die Woordverkondiging was voor mij de gouden draad die een preek maakte dat men zich getroost voelde. Niet iedereen genoot van deze preken; men was dit niet gewend. Men wilde liever praktische aspecten horen voor het leven van alledag. In die tijd zag ik sterk hoe weinig Schriftkennis wij hadden. Dat wij niet duidelijk zagen hoe God van den beginne bezig is geweest **Zijn** kerk hier op aarde te stichten.

Zonder nu te generaliseren, merk ik dat de prediking de gemeenteopbouw in het midden heeft gezet. Dat de predikanten ons vaak op elkaar wijzen. Uitstekend! De jeugd begrijpt dit ook. Hoe zou je deze jeugd de betekenis van de Vrijmaking op hun hart **kunnen** binden?

Op de middelbare scholen zal dit zeker in het programma zijn opgenomen. De historie is interessant genoeg. Het is moeilijker om deze reformatie uit te leggen!

Hier ligt een taak voor het gezin, de school en de predikant. Jonge ouders zullen de Vrijmaking ook niet aan hen voorbij laten gaan; ook hun kinderen hebben later te weten dat gereformeerd-zijn een bevochten goed is.

Maar wij en de jeugd mogen ook weten dat het Gods tijd is waarin we leven! Dat ook zij deel uitmaken van Gods plan met deze wereld. En dat ook zij bij dit plan horen. Vertel ze maar dat ze mee mogen werken met God die hun Leider is, opdat ze Zijn kerk zullen bewaren.

Ach, zal men zeggen, dit gebeurt allemaal al. We doen dat in dag uit ons best ons kind te laten wat de zin van z'n leven is. Maar de kinderen hebben sterke prikkels nodig om interesse op te brengen. Hun luistervaardigheid richt zich sterk op wat zij willen, wat zij belangrijk vinden om aan te horen. Het individualisme neemt toe. Onze kinderen zijn evengoed kinderen van deze tijd. Maar wij en de jeugd mogen ook weten dat het Gods tijd is waarin we leven! Dat ook zij deel uitmaken van Gods plan met deze wereld. En dat ook zij bij dit plan horen. Vertel ze maar dat ze mee mogen werken met God die hun Leider is, opdat ze Zijn kerk zullen bewaren. Het wordt tijd dat wij dit men hen bespreken.

'Denk aan 't vaderlijk meêdogen, HEER.'

L.G.J. Bloemink-Rehwinkel/H. Veldman
juli 1994

RIDDERBOS' HALVE TEKENING VAN DE VRIJMAKING

In – tot nu toe – twee verschillende bladen heeft de syn. gereformeerde predikant J. Ridderbos een vrijwel gelijk-luidend verhaal gepubliceerd over 'Vrijmaking in bezet gebied'. De eerste keer gebeurde dat op 9 en 16 juli j.l. in de *Groninger Kerkbode* (Ridderbos is sinds kort verbonden aan de syn. **geref.** kerk van het Groningse Haren), de andere keer in *Transparant*, het blad van de Vereniging voor Christen-Historici (augustus 1994).

Omdat de schrijver in tweeërlei opzicht aan m.i. onjuiste beeldvorming over de Vrijmaking van 1944 doet, is het noodzakelijk een reactie te schrijven. Dat gebeurt niet – en dat weet Ridderbos ook van mij persoonlijk – omdat ik geen kritiek op 'de Vrijmaking' zou kunnen verdragen, maar ik doe dit omdat niemand gediend is met historische 'halve tekeningen'.

Twee bezwaren dus: a. Ridderbos maakt fouten in de feitelijke weergave van een aantal zaken betreffende de voorgeschiedenis van de Vrijmaking; b. Ridderbos laat in de door hem beschreven voorgeschiedenis een aantal essentiële feiten onvermeld. Ik zal trachten dit zo duidelijk mogelijk aan te geven.

Maar vooraf nog dit: mijn reactie beperkt zich hier tot de genoemde artikelen van Ridderbos, ze gaat (nog) niet in op zijn proefschrift – *Strijd op twee fronten – Schilder en de gereformeerde 'elite' in de jaren 1933-1945* – dat op 23 september verdedigd zal worden aan de Vrije Universiteit te Amsterdam. Natuurlijk bestaat er wel een bepaald verband tussen de artikelen en de dissertatie – dat geeft de schrijver zelf ook wel toe. Men zou de artikelen kunnen aanduiden als 'populaire geschiedschrijving', een beetje 'los-uit-de-pols', na het zware werk aan een lijvig proefschrift. Maar ook van min of meer populaire geschiedschrijving mag de (argeloze) lezer verwachten dat de zaken op een juiste en volledige manier worden gepresenteerd.

1. Ik wil beginnen met de voorgeschiedenis van de Vrijmaking. De schrijver is zelf nogal doordrongen van de gedachte dat de voorgeschiedenis ('vaak verwaarloosd', klaagt hij) duidelijk moet worden betrokken bij het hele verhaal. Geen enkele – al of niet ingrijpende – gebeurtenis komt 'uit de lucht vallen'. Ook de Vrijmaking niet.

De voorgeschiedenis laat Ridderbos beginnen bij de Vereniging van 1892. Toen werd een begin gemaakt met de kerkelijke hereniging van de gereformeerden uit de Afscheiding (A) en de Doleantie (B). Dat die Vereniging niet in alle daarvoor in aanmerking komende plaatsen één-twee-drie een beklonken zaak was, wordt duidelijk als we bijv. letten op de vereniging van A en B in de stad

Groningen: dat lukte pas in 1925. En zo waren er nog wel meer plaatsen. Maar ruim vóór de kerkstrijd van de jaren '40 was de Vereniging van 1892 een aanvaard gegeven. Nu wil Ridderbos ons doen geloven dat toen 'in feite onverenigbare groepen met elkaar verbonden' werden. Dat suggereert dat gereformeerden zich in en vanaf 1892 niet thuis hebben gevoeld in hun 'eigen' kerk. Dat is vreemd. Dat is zelfs onjuist. In een kerk waarin men voluit gereformeerd-oecumenisch, d.w.z. op de grondslag van de Drie Formulieren van Enigheid elkaar had aanvaard, daar is die verbroedering van A en B een heel normaal gegeven geweest. Wat stelt die 'enigheid' anders nog voor! Over samenbindende kracht van de belijdenis gesproken – hier dus heel duidelijk! Dat bleek wel toen er ook bezorgdheid bleek bij 'oud-A' over bepaalde opvattingen van A. Kuiper (o.m. over verbond en doop, algemene genade). In dat opzicht was 1905 een jaar van grote duidelijkheid. Toen werd op de synode van Utrecht in feite de pacificatie geformuleerd waarmee de kerken verder konden. De Gereformeerde Kerken (GKN) hebben zich toen voluit 'katholiek' opgesteld: meningsverschillen binnen de kerk mogen (en moeten) erkend worden, mits de toetsing aan Gods Woord niet geblokkeerd wordt.

Al heel spoedig na 1905 bleek er weinig merkbaar van 'onverenigbare groepen'. Het was omstreeks 1920 zo dat aan de Theologische School te Kampen (een instelling voortgekomen uit de Afscheiding!) meer dan één hoogleeraar werkzaam was die afgestudeerd was aan de Vrije Universiteit, de theologische opleiding van de Dolerenden. Ik noem slechts dr. S. Greijdanus (N.T.) en dr. J. Ridderbos (O.T.).

Integratie was een hoofdkenmerk van de GKN in de eerste decennia van de 20e eeuw. Vanzelfsprekend waren er knelpunten. Maar die hadden lang niet altijd meer te maken met de erfenis van 1892. Dr. M. te Velde wijst daarop in zijn artikel 'Verenigd op weg na 1892' (in: *Documentatieblad voor de Nederlandse Kerkgeschiedenis* na 1800, nr. 36, p. 32-46).

Wanneer Ridderbos dan over 'onverenigbare groepen' schrijft en vervolgens de kwestie-Geelkerken vermeldt als 'bewijs' daarvan, dan kan ik zo gauw niet het verband leggen met 1892 als kennelijke oorzaak van de eerste scheuring in de GKN in 1926.

Ter afsluiting van dit gedeelte zou ik er ook nog op willen wijzen dat de oude scheidingslijn van A en B niet automatisch terugkomt bij de Vrijmaking. Er zijn genoeg personen en kerken bekend die uit de Doleantietraditie voortkwamen en 'toch' met de Vrijmaking zijn meegegaan.

2. Vervolgens gaat Ridderbos te werk om de voorgeschiedenis (in engere zin) van de kerkstrijd te tekenen. Hij doet dat heel sterk vanuit de kwestie die tussen K. Schilder en H.H. Kuiper permanente spanning te zien geeft, nl. de uitspraak van de generale synode van de GKN in 1936 dat het lidmaatschap van de NSB niet verenigbaar was met het kerklidmaatschap. Die onverenigbaarheid had tevens betrekking op de kerkleden die zich

bij de CDU hadden aangesloten. Ridderbos suggereert nogal stellig dat het besluit betreffende de NSB het op de synode gehaald heeft door deze te koppelen aan de kwestie van de CDU. Er rolde dan ook volgens hem een compromis-besluit uit. Afgezien nog van de vraag of dit een compromis is geweest, en of Schilder 'onmogelijk' blij kon zijn met dit compromis-besluit – er zijn sterke aanwijzingen dat Schilder zich er goed in kon vinden (hij was in deze materie rapporteur geweest!) –, afgezien van dit alles denk ik dat Ridderbos teveel de latere ontwikkelingen rondom de 'leergeschillen' bekijkt vanuit een in 1936 al scheeflopende verhouding tussen deze twee professoren.

Ridderbos komt er niet eens echt aan toe om de 'leergeschillen' precies te vermelden, laat staan de hierin aanwezige tegenstellingen in kaart te brengen! Nergens rept hij van het grote knelpunt dat ontstond in 1942 toen de synode de gedane leeruitspraken van een (Kuyperiaans getinte) toelichting voorzag en... de kerken daaraan gingen binden! De toelichting is, nota bene!, geschreven door dr. J. Ridderbos, de grootvader van de schrijver van het door ons gekritiseerde *vrijmakingsverhaal*.

Maar – en daarin manifesteert zich waarschijnlijk een even ernstig manco – er wordt in de door Ridderbos zo noodzakelijk geachte voorgeschiedenis nergens melding gemaakt van de door de synode uitgesproken schorsing en afzetting van K. Schilder, van S. Greijdanus (beide in 1944), noch van de redenen daarvan. Zo worden een aantal wezenlijke aspecten van de kerkrechtelijke ontwikkelingen verzwegen. Het lijkt me dat je daarmee de vaderlandse kerkhistorie een slechte dienst bewijst.

3. De door Ridderbos uitgelegde term 'vrijmaking' roept ook bedenkingen op. Hij duidt het aan als een 'daad', maar ook als een 'innerlijk proces'. Nu, die daad is dan de vrijmaking zoals die op 11 augustus 1944 is gestart, toen Schilder de *Acte van Vrijmaking of Wederkeer* voorlas in de Haagse Lutherse Kerk. Daar hebben velen hun handtekening onder gezet! Een daad van grote **importantie**. Maar het door Ridderbos vermoede 'innerlijk proces' is een volkomen vreemde eend in de bijt: voorafgaande aan de Vrijmaking zou er bij velen een proces hebben plaatsgevonden van losmaking van het vertrouwde kerkverband? Dat sluit dan prachtig aan bij de bewering van Ridderbos dat de latere vrijgemaakten zich nooit echt thuis gevoeld hebben in de GKN voor 1944. Maar deze visie is puur imaginair! Wie zich goed verdiept heeft in de geschiedenis van de jaren '30 en daarin heeft gelet op de drijvende krachten van iemand als Schilder om de gereformeerde confessionaliteit en spiritualiteit te versterken, ja te vernieuwen, die kan bij hem nooit het idee hebben gekregen dat hij er wel eens gauw tussen uit zou knijpen omdat het hem er zo slecht beviel!

Hoe heeft hij – met anderen mee – gewacht op de toegezegde samensprekingen met Hepp (en Kuiper); maar ze zijn nooit gehouden. Ik durf de stelling wel aan dat de breuk, die in 1944 is ontstaan, voor een niet gering deel te

wijten is aan onbroederlijke **bejegening(en)** van Schilder c.s. van de zijde van **Hepp** en Kuyper. Want wie hebben de kerken in 1942 in een confessioneel keurslijf willen persen? Wie hebben een nieuw type – hiërarchisch – kerkrecht verzonnen en toegepast? Inderdaad, de synode die geen weerstand durfde te bieden aan de dogmatische en kerkrechtelijke invloeden vanuit de **W**.

4. In zijn verhaal gaat Ridderbos ook in de fout door te beweren dat Schilder, na de in 1942 ter synode aangenomen leeruitspraken, 'zichzelf buitenspel had gezet' en dat hij hierin 'bijna alleen' stond. De schijn bedriegt Ridderbos en zijn lezers! Want, al zijn de leeruitspraken inderdaad aangenomen zonder veel verzet – dat was op 8 juni 1942 –, kort daarna (de eerste week van oktober) liet de synode de befaamd geworden **Toelichting** verschijnen, met daaraan toegevoegd de volgende bepaling: 'Het is nodig, dat de classicale vergaderingen bij de kerkelijke examens zich vergewissen, dat de kandidaten instemmen met de **leeruitspraken** van de synode van Sneek-Utrecht 1942.' En tevens werd bepaald dat ook alle andere ambtsdragers zich dienden te houden aan de gedane **leeruitspraken**!

Juist hier begon de oppositie van de 'bezwaarden'! Men leze de Acta er maar eens op na en men moest de stapels post aan de synode nog eens tellen en wegen! Toen bleek namelijk dat in zeer veel gemeenten de verontrusting toenam over de handelingen der synode.

5. Ridderbos stelt in dat verband over de in 1942 ondergedoken Schilder dat 'hij reeds lang een schriftelijke confrontatie uit de weg ging' en dat hij toen geen enkel contact meer had met zijn kerkelijke tegenstanders. Mijn reactie: zelfs op zijn onderduikadres zijn er gesprekken gevoerd tussen Schilder en 'zijn kerkelijke tegenstanders'! En de brieven die Schilder naar de synode en naar de kerken stuurde tonen het omgekeerde aan van de bewering dat hij de confrontatie uit de weg ging! Ik vraag me echt af wat Ridderbos bezielt om zulke onjuistheden te debiteren. Hij kan in a.h.w. één oogopslag nagaan wat Schilder tijdens zijn onderduikperiode heeft geschreven (zie: W.G. de Vries, K. *Schilder als gevangene en onderduiker*, Groningen 1977). En het synode-archief bevat de verdere bewijzen om dit gerucht te smoren.

6. Tot slot wat kleingoed.

- a. Waarvan hebben de vrijgemaakten zich vrijgemaakt? Ridderbos stelt: van de besluiten van de generale synode. Meer niet: 'de' besluiten. Welke? Misschien van alle besluiten? Vrijgevochtenboel zeg!
- b. Kerkscheuring vond plaats ondanks de bezetting door de Duitsers? Nee, zegt Ridderbos heel beslist, juist **dankzij** die bezetting. 't Is mij wel al te kort door de bocht. De bezetting is niet de 'stimulerende' factor geweest tot 'kerkscheuring', er is zeker voldoende aanleiding om te stellen dat de Vrijmaking (en de voorlichting eromheen) juist geremd is door de bezetting.

c. Waarom ging de synode tot 1943 bijna steeds in comité-generaal? Omdat de Duitsers geen (publieke) vergaderingen duldden van meer dan 20 personen? Het zal wel waar zijn, maar de synode heeft de geheimhouding ook niet goedge maakt met royale voorlichting waar de kerken recht op hadden! Ik heb het sterke vermoeden dat het comité-generaal vaak gewenst werd zonder dat een Duitse bezettingsbepaling daar direct op van toepassing was.

d. Als Ridderbos de 'ingrepen van de Duitsers' beschrijft, dan blijft de blik ook dan weer zó strak op de kerkelijke conflictsituatie gericht, dat de kwaadaardige nazi-praktijken tegen andere leden van de GKN niet in beeld komen. De (mislukte) Duitse poging tot arrestatie van Schilder in de zomer van 1942 moet toch minstens in het kader van de Duitse terreur tegen **gereformeerde** voorgangers worden beschreven. In dat oorlogsjaar zijn immers tientallen gereformeerde predikanten weggevoerd en vier van hen zijn nog in 1942 omgekomen! Voor **mijn** gevoel laat **Ridderbos** die context teveel lopen en **krijgt** de latere 'gedwongen' opheffing van Schilders onderduiken een te vriendelijke glans. Men leest: 'Terwille van de rust achter het front wilde de bezetter zelfs de schijn vermijden dat er martelaars onder de kerkelijke leiders gemaakt werden.' Wel, we weten in de zomer van 1944 van nog veel meer slachtoffers onder kerkelijke vooraanstaandend in 1942. De terreur nam toe!

Concluderend geloof ik dat Ridderbos de kerkstrijd eenzijdig benaderd heeft door de kwestie van de NSB (voor en na 10 mei 1940) én de gevolgen van de bezetting aan te nemen als de kernkwesties in de kerkelijke verhoudingen. Daardoor krijgt de dogmatische en kerkrechtelijke dimensie van de kerkelijke strijd veel te weinig aandacht en **krijgt** de lezer een m.i. verworpen beeld van de **kerk**-strijd in oorlogstijd.

Het kan toch niet zo zijn dat we – bij vergelijking – de voorgeschiedenis van de Tweede Wereldoorlog hoofdzakelijk behandelen vanuit de vraag naar de economische problemen van het Derde Rijk? Niemand zal ontkennen dat de economie een belangwekkende factor was in de opmaat naar de oorlog, maar we gaan de mist in als we dat aspect boven alles uittillen en de andere als slechts bijkomstig beschouwen.

Dat ik in mijn conclusie neig tot het oordeel van eenzijdigheid is niet in het minst ingegeven door de slotzin van **Ridderbos'** artikel: 'Na afloop (van het conflict in de oorlogsjaren, HV) bleek dat Schilder reeds in 1936 bij het totstandkomen van dit besluit (over de NSB, HV) zijn eigenlijke tegenstander, de **VU-hoogleraar** H.H. Kuyper gevonden had.' Dat moet dus de rode draad zijn geweest...

Ik spreek de wens uit dat Ridderbos en zijn lezers 'de bril afzetten' die hen ervan weerhoudt de complexe werkelijkheid van oorlog en kerkstrijd in al zijn schakeringen op een zo evenwichtig mogelijke manier te bezien.

H. Veldman